

Turkish Studies Language and Literature

Volume 14 Issue 3, 2019, p. 1159-1187
DOI: 10.29228/TurkishStudies.23513
ISSN: 2667-5641
Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: 09.07.2019

✓ Accepted/Kabul: 10.09.2019

✍ Report Dates/Rapor Tarihleri: Referee 1 (22.07.2019)-Referee 2 (25.07.2019)

This article was checked by iThenticate.

GAGAUZ ATASÖZLERİNİN SENTAKSI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Levent DOĞAN* - Ceyda ERDİN**

ÖZ

Günlük konuşma dilinde ve yazı dilinde çeşitli amaçlarla kullanılan, kullanıldığı bağlamda anlatımı daha etkili ve çarpıcı kılan atasözleri, Gagauz Türkçesinde *söleyiş* terimiyle karşılanır. Gagauz halk edebiyatı sözlü malzeme bakımından bir hazinedir. Bu hazinenin önemli bir parçasını da atasözleri oluşturur. Her toplum gibi Gagauz Türkleri de kendi dil yapılarına ve kültürlerine özgü atasözleri meydana getirmişlerdir. Bu bakımından atasözleri gerek Gagauz Türkleriyle ilgili pek çok konu hakkında bilgi edinilmesinde gerekse Gagauz Türkçesinin ses ve şekil özellikleri ile söz diziminin görülmesinde çalışılabilecek halk edebiyatı türlerindedir.

Toplumların atasözleri, genellikle farklı disiplinler tarafından türlü konular içerisinde değerlendirmeye alınır. Buna karşılık Gagauz atasözleri üzerinden Gagauz Türkçesi ve Gagauz Türkleriyle ilgili yürütülmüş araştırmalar oldukça azdır. Günümüze kadar yapılan araştırmalara göz atıldığında ise Gagauz atasözlerinin cümle yapısı bakımından ele alınmadığı görülür. Bu çalışmada Gagauz atasözlerinin cümle yapısını ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışma, Türkiye Türkçesiyle beraber kısmen de olsa Gagauz Türkçesindeki cümle yapısı sınıflandırmaları göz önüne alınarak oluşturulmuştur. Buna göre Gagauz atasözleri *basit, birleşik, sıralı, bağlı ve ara sözlü (cümleli) cümle* şeklinde sınıflandırılarak beş ana başlıkta ele alınmıştır. Birleşik cümle yapısındaki Gagauz atasözleri ayrıca kendi içinde gruplandırılmıştır. Yapısına göre sınıflandırılan Gagauz atasözleri ilgili başlığın altında yüklem türüne, yerine ve anlamlarına göre de değerlendirilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, TDE Bölümü, E-posta: ldogan@trakya.edu.tr.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Trakya Üniversitesi, Balkan Çalışmaları Ana Bilim Dalı, E-posta: ceydaerdin@trakya.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Atasözü, Gagauz atasözleri, Gagauz Türkçesi, söz dizimi, cümle yapısı.

AN EVALUATION ON THE SYNTAX OF GAGAUZ PROVERBS

ABSTRACT

Proverbs which are used in daily spoken and written language for various purposes and make the expression more effective and striking in the context in which it is used is met with the term "articulation" in Gagauz Turkish. Gagauz folk literature is a treasure in terms of verbal material. Proverbs are an important part of this treasure. Like every society, Gagauz Turks created proverbs specific to their language structures and cultures, too. In this respect, proverbs are one of the types of folk literature that can be studied both in terms of acquiring information about Gagauz Turks and in examining the sound and shape features and syntax of Gagauz Turkish.

Proverbs of societies are generally evaluated by different disciplines in various subjects. On the other hand, there are few researches about Gagauz Turkish and Gagauz Turks over Gagauz proverbs. When looked at the research done up to the present, it is seen that the proverbs of Gagauz are not considered in terms of sentence structure. The study was conducted with considering the sentence structure classifications in Turkey Turkish and -in part- in Gagauz Turkish. According to this, Gagauz proverbs are classified as *simple, compound, sequential, connected and parenthetical sentence* and evaluated under five main headings. Gagauz proverbs in the compound sentence structure are also grouped in itself. Gagauz proverbs classified according to their structure were also evaluated according to the type, place and meaning of the predicate under the relevant title.

STRUCTURED ABSTRACT

In this study, proverbs of Gagauz Turkish that is remarkable for inverted sentences were examined with regard to sentence structure. Considering the classifications of sentence structures of Gagauz Turkish which belongs to Oghuz language group and Turkey Turkish, Gagauz proverbs were classified with regard to sentence structure like this: 1. Simple sentence 2. Compound sentence 2.1. Conditional compound sentence 2.2. iç içe birleşik cümle 2.3. Girişik compound sentence 2.4. Explanation compound sentence 2.5. Complex compound sentence 3. Sequential sentence 3.1. Dependent sequential sentence 3.2. Independent sequential sentence 4. Connected sentence 5. Parenthetical sentence.

We think that indicating some points about "compound sentences" is going to be useful for the study was composed in the framework of sentence structure classification of Turkey Turkish grammar. There is no consensus between linguistics about the sentence types that are contained in "compound sentences" in Turkey Turkish. Therefore "compound sentence" issue in Turkish became problematic.

The problematic which occurs in “compound sentences” in Turkey Turkish caused various classifications made by researchers regarding sentences in point of structures. The problem emerged firstly because of the “complex compound sentence”, then the “sequential sentence”.

It is seen in the studies on Gagauz Turkish syntax that “sequential sentence” and “connected sentence” types are considered within the framework of “compound sentence”. Although the same understanding is pertinent in Turkey Turkish syntax, above mentioned two sentence types are examined without getting included in “compound sentence”. In the “sequential sentence,” sentences are autonomous and there is no main clause- dependent clause relation between these sentences unlike “compound sentences”. For this reason “sequential sentence” is approached separately than “compound sentence”. Forasmuch sentences forming “sequential sentence” are linked with only in terms of meaning. There is no connection between sentences in terms of structure. As we agree with these reasons, we evaluated sequential sentence formed Gagauz proverbs without including them in compound sentence.

Furthermore with the conviction that this situation is also pertinent for “connected sentence”, we treated Gagauz proverbs in which conjunctions are used, separately then the “compound sentence” issue.

As the result of the evaluation, the findings about the syntax of Gagauz proverbs are like this;

The most prominent result is that a remarkable portion of Gagauz proverbs, no matter which sentence group they are included, emanates from “canonical sentences”. Gagauz Turkish is well known for its “inverted sentence” structure. Nevertheless Gagauz proverbs, in which verbs appear at the beginning or in the middle, are less compared to proverbs which are in “canonical sentence” form.

One way to make the expression influential is to build “inverted sentences” and it is occasionally used in Turkish that have “canonical sentence” structure. In that case it can be said that this situation is applied the same way in Gagauz Turkish proverbs.

Simple, sequential and connected sentences in sequence span a large space among Gagauz proverbs excluding sentence types in compound sentence structure.

Gagauz proverbs that have a verb or a noun as a predicate built in geniş sentence type –a type of simple sentence- are more common than dar sentence. Although it can be observed that there is a diversity in terms of time in the proverbs examined under simple sentence title, the ones in simple present tense are majority. Predicates in these proverbs are simple conjugation verbs that got indicative or subjunctive mood. There are also a small number of examples of compound conjugation.

While examples of conditional compound sentence and girişik compound sentence are in majority in compound sentence type Gagauz proverbs, it is significant that examples of iç içe compound sentence and complex compound sentence are marginal. Verbal adjective and envelope acts affixes played the maximal part in the formation of girişik compound sentence. Besides none example of ki'li compound sentence

which is studied usually under the compound sentence title in Turkey Turkish, were encountered among Gagauz proverbs.

Dependent sequential sentences of sequential sentence type Gagauz proverbs were evaluated in 2 ways depending on one or more common elements. As a result of this evaluation it was seen that proverbs are linked to each other through mostly one common element. Another significant feature is that common subject is not generally used in the sentence in dependent sequential sentence type Gagauz proverbs that has one common element.

Conjunctions that are used in building connected sentences type Gagauz proverbs varies. In this variety, the most used ones are “but” (ama) and “too” (da).

Keywords: Proverb, Gagauz proverbs, Gagauz Turkish, syntax, sentence structure.

Giriş

Türk lehçelerinin coğrafi bakımdan sınıflandırılmasında Güney ya da Güney-Batı grubuna, kavim adlarına göre Oğuz grubuna, fonetik esaslara göre yapılan sınıflandırmada ise “dağlı” grubunun “yev” alt koluna giren Gagauzca (Özkan, 2013: 87) günümüzde varlığını devam ettiren Türk lehçelerinden biridir.

Gagauzlar, Hristiyanlığın Ortodoks inancına mensup bir Türk topluluğudur. Buna rağmen dillerinin söz varlığında Arapça ve Farsça sözcüklere rastlanması Osmanlı Türkçesinin tesiriyle izah edilir. Bunun yanı sıra farklı toplum ve kültürlerle etkileşimde bulunmuş olmalarından dolayı Gagauz Türkçesi söz varlığında Bulgarca, Yunanca, Moldovaca, Rumence ve Rusçadan da alıntı birçok sözcük bulunur (Güngör ve Argunşah, 1998: 51-52). Arkaik unsurlar yönünden zengin bir Türk dili olan Gagauzca, Türkiye Türkçesinin Rumeli kolunda bulunan ağızlarıyla yakın benzerlikler gösterir (Hünerli, 2016: 21-22).

Gagauz adı ve Gagauzların menşei hakkında bugüne kadar yirmiden fazla çeşitli görüş ileri sürülmüştür. Bunlar arasında Gagauzların, Rum veya Bulgar asıllı olduklarını iddia eden görüşler de bulunmaktadır. Bülent Hünerli, bazı tarihsel ve dil bilimsel verileri göz önünde tutarak Gagauzların; Peçenekler, Uzlar, Tatarlar ve Kumanlar başta olmak üzere içinde daha birçok Türk kökenli boyun bulunduğu *Oğuz temelli bir Türk topluluğu* olduğunu belirtmiştir (2016: 21).

Gagauzların yoğun olarak yaşadığı yerlerin başında otonom bir devlet kurdukları Moldova’nın güneyinde yer alan Bucak bölgesi gelir. Buradan sonra en kalabalık olarak Ukrayna’nın Odessa ve Zaporije bölgelerinde varlık gösterirler. Gagauzların buldukları yerler bu iki ülkeyle sınırlı değildir. Günümüzde Bulgaristan, Yunanistan, Belarus, Rusya, Romanya, Litvanya, Yugoslavya, Estonya, Azerbaycan, Özbekistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye ve Brezilya gibi pek çok ülkede dağınık gruplar hâlinde yaşarlar (Güngör ve Argunşah, 1998: 11). Ekonomi, eğitim, sağlık ve benzeri sorunlara bağlı olarak yaşanan göçler nedeniyle dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış durumdadırlar.

Yıllar boyu başka devletlerin idaresi altında azınlık olarak yaşayan Gagauz Türkleri, 1990 yılının Ağustos ayında bağımsızlıklarına kavuşmuşlar ve Moldova’da, Komrat başkent olmak üzere “Gagauz Yeri” adıyla özerk bir devlet kurmuşlardır.

Mircae Snegur’un, Moldova Cumhurbaşkanı seçilmesiyle Gagauz Yeri’nde özerk bir yönetim için önemli bir adım atılmıştır. 17 Aralık 1994’te bölgenin idari yetkisinin Gagauzlara verilmesiyle ilgili özel yasa görüşülmeye başlanmıştır. Hazırlanan yasa tasarısı Moldova Meclisi tarafından uygun bulununca, o dönemki Moldova Başbakanı Anderi Sangheli başkanlığında toplanan bir komite adı

geçen yerin özel statüsü üzerine çalışmalara başlamıştır. Birtakım çalışma ve görüşmeler sonucunda 23 Aralık 1994 tarihine gelindiğinde gerek Gagauz Yeri Özerk Cumhuriyeti'nin tüzel yönden varlığı gerekse "Gagauz Yeri'nin Özel Statüsü Hakkında Yasa Tasarısı" Moldova Parlamentosu'nda onaylanarak yasalaşmıştır. Böylece Gagauz halkı self-determinasyon hakkına sahip olmuştur (Güngör ve Argunşah, 1998: 45-46).

Gagauz Türklerinin yakın bir zamana kadar ana dilleriyle edebî eserler meydana getirememiş olmasında yukarıda da değinildiği gibi farklı zaman aralıklarında Bizans, Bulgar, Rumen ve Rus halkların himayesi altında yaşamaları ve bu ülkelerdeki resmî dil ne ise onu öğrenmek zorunda kalmaları etkili olmuştur. Bu yüzden Gagauz Türkçesi ile vücuda getirilmiş bilimsel eser sayısı da uzun bir süre sınırlı kalmıştır (Argunşah ve Argunşah, 2007:81). Maruz kalınan bu durum karşısında SSCB döneminde Gagauz aydınları dil ve kültürlerini korumak için harekete geçmiş ve olmasını gerekli gördükleri bazı fikirleri öne sürmüşlerdir. Buna göre ilk olarak kendilerine mahsus bir alfabe tasarlanmasının, kitapların bu yeni alfabeyle basılmasının ve okullarda eğitim-öğretimin ana diliyle yapılmasının gerekliliğinden bahsetmişlerdir (Argunşah ve Argunşah, 2007: 55). Tüm bunlar aynı zamanda bir konuşma dili olan Gagauzcanın yazı dili hâline gelmesi için de gerekli şartlardandır.

1957 yılına değin bir alfabeleri olmayan Gagauzlar, Osmanlı döneminde dinî bilgileri ancak Yunan (Grek) harfleriyle yazılmış Karamanlıca kitaplardan öğrenebilmişlerdir. Gagauzlara 1957'de alfabe verilmesi tayin edilince Diyonis Tanasoğlu ve Ludmila A. Pokrovskaya Kiril harflerinden oluşan bir Gagauz alfabesi meydana getirmiştir. Oluşturulan bu yeni alfabe Türkiye Türkçesinde ve Rusçada bulunmayan "ă" ve "ă" harflerini de içermektedir. Bununla birlikte Rus-Kiril harfli Gagauz alfabesinde "ğ" sesini karşılayan bir harf de bulunmamaktadır (Argunşah, 1994:218-219). Alfabe konusuyla ilgili bu ilk gelişmeden sonra Gagauz Özerk Cumhuriyeti'nin meclisi 1993'te Latin harfli bir alfabeğe geçme kararı almışsa da bu karar resmî olarak ancak 1996 yılında uygulanabilmiştir (Argunşah ve Argunşah, 2007:82-83). Gagauzlara özel bir alfabe tesis edilmesi hususu henüz gündemde yokken Mihail Çakır, 1904 yılında Gagauz dilinde yayın yapma girişiminde bulunmuştur. Bu doğrultuda daha önceki yıllarda farklı dillerde kaleme aldığı dinî içerikli eserlerini Gagauz Türkçesine çevirmekle işe başlamıştır. 1904'te yaptığı bu kitap çevirilerini hükümet tarafından gerekli iznin 1907 yılında verilmesinden dolayı ancak ileriki yıllarda yayımlayabilme imkânı bulmuştur. Çakır, iznin verildiği yıl da dâhil olmak üzere Gagauz Türkçesiyle daha başka birçok kitap yazmış ve üstelik 1909 yılında bir de gazete çıkarmıştır. Bu çalışmalarını başlangıçta Rus-Kiril alfabesini, 1918 yılından itibaren ise Rumenlerin Latin kökenli alfabesini kullanarak meydana getirmiştir (Özkan, 2014:45). Mihail Çakır'ın 1957 yılından önce tabii olarak farklı alfabelerle yayımladığı bu kitaplar, Gagauz Türkçesinin konuşma dilinden yazı diline geçiş evresi için bir basamak oluşturmuştur (Özkan, 2014:46). Astrid Menz, Mihail Çakır'ın bu kitap tercümelerini Gagauzların "İlk gerçek yazılı metinleri" olarak addetmektedir (2003: 25).

Gagauzların 20. yüzyıl gibi yakın bir geçmişe dek yazılı edebiyatlarının olmayışı köklü ve zengin bir sözlü edebiyat geleneğine sahip olmalarını sağlamıştır. Gagauz Türkleri ana dillerini, millî kimlik, kültür ve değerlerini dile getirdikleri bu sözlü ürünler aracılığıyla yaşatmış, korumuş ve geleceğe taşımıştır (Argunşah ve Argunşah, 2007: 89). Onlar, tarih boyunca pek çok alana ilişkin yaşadığı, yüz yüze kaldığı ve savaşını verdiği olaylar ile durumları sözlü bir biçimde ortaya koydukları ürünlere yansımışlardır. Bu bakımdan Gagauz Türklerinin sözlü edebiyatını ihtiva eden ürünler onların âdeta geçmişlerini aksettiren birer ayna gibidir.

Gagauz kültürü açısından halk edebiyatı ayrı bir değere sahiptir. Moldova'nın 1957 yılında Sovyetler Birliği'ne katıldığı dönemde oluşturulmuş yazı diliyle bu tarihten 1990 yılına kadar yayımlanan kitapların nicelik bakımından büyük bir kısmı halk edebiyatı alanına aittir. 1990 yılından sonra da bu alana mahsus yayınlar devam etmiştir. Şüphesiz bu kadar çok ağız derlemesine dair metnin yayımlanarak kayda geçirilmiş olması Gagauz sözlü kültürüne artı bir güç sağlamıştır (Özkan, 2010: 90-91).

20. yüzyılın başlarına kadar bir ağız alanı olarak kalan Gagauz Türkçesinde sözlü ürünler ilk defa V. A. Moşkov tarafından toplanmış ve toplanan bu ürünler 1895'ten itibaren yayımlanmıştır (Özkan, 2017: 43). Moşkov'un derleme çalışmaları arasında en önemli olanı 1904 yılında "Nareçiya Bessarabskih Gagauzov" adıyla yayımladığı eserdir (Özkan, 2013 s. 90). Söz konusu eser, belli bir zamana kadar Gagauz halk kültürü alanındaki yapılmış tek yayın olma özelliğine sahiptir (Hünerli, 2017: 103). Moşkov masallar, atasözleri ve bilmecelerden oluşan bu eserdeki sözlü malzemeyi Besarabya (Moldova) bölgesinden derlemiştir (Menz, 2003: 25). Bulgaristan'da bulunan Gagauzlarla ilgili ilk derlemeler Atanas Manov'a ait olmakla birlikte Moşkov da bir çalışmasında buradan yaptığı ağız derlemelerine yer vermiştir. Bu çalışmalardan sonra 1966'da W. Zajaczkowski de Bulgaristan'daki Gagauz halk kültürü, edebiyatı ve inançları üzerine bir çalışma hazırlamıştır (Argunşah ve Argunşah, 2007: 90).

Atasözleri, deyimler, masallar, efsaneler, halk hikâyeleri, fıkralar, bilmeceler, maniler, türküler, tekerlemeler vb. sözlü edebiyat veya anonim halk edebiyatı çatısı altında bulunan türlerdir. Her bir türün oluşumu, içerik ve biçim özellikleri birbirinden farklıdır. Bazıları kendi arasında ortak özellikler gösterir. Sıralanan bu türler arasında atasözleri; uzun bir zaman diliminde oluşması, tamamen gözlem ve tecrübeye dayalı olarak meydana gelmesi itibarıyla diğer türlere göre ayrı bir konumda tutulabilir. Gagauz sözlü kültüründe atasözleri, Gagauz Türklerinin millî karakterini ortaya koyan, onların dünya görüşü ile sosyal hayatını, örf ve âdetlerini gösteren ürünler olması vesilesiyle büyük öneme sahiptir.

Halk bilimi içerisinde yer alan atasözleri farklı şekillerde inceleme konusu yapılabilir. Genellikle bir toplumla ilgili belirlenen konunun açıklanıp incelenmesinde ya da bir konu alanına özel terimlerin belirlenmesinde atasözlerinden faydalanılır. Temel alındığı konuyla alakalı atasözleri araştırmacıya ışık tutar. Ancak atasözleri yalnızca halk biliminin değil dil biliminin de çalışma kapsamına girer. Özellikle kendine has üslubu ve şekli olan, şekil bakımından klişeleşmiş ve kalıplaşmış bir özellik gösteren atasözlerinin cümle düzeyinde incelenmesi gerekir. Bu çalışmada Gagauz Türkçesi atasözleri cümle yapısı yönünden değerlendirilecektir. Ludmila A. Pokrovskaya, Gagauz Türkçesi söz diziminin diğer Türk dillerinden bariz bir şekilde ayrılan tarafını belirleyebilmek için; bir yandan bu dillerin söz dizimi ile öte yandan Rusça, Moldovaca ve Bulgarca gibi Gagauzca üzerinde etkisi olan dillerin söz dizimi verileriyle karşılaştırılarak tespit edilmesinin önem ve gerekliliğine vurgu yapmıştır (Hünerli, 2019: 244).

Gagauz Türkçesinde, Türkiye Türkçesi atasözleriyle benzer olanlar bulunur. Nevzat Özkan, Gagauz atasözlerinin, Anadolu ve Balkan coğrafyasında söylenegelen atasözleriyle büyük ölçüde benzerlik gösterdiğini belirtmiştir (2017: 45). O hâlde Oğuz grubuna dâhil olan Gagauz Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki benzer atasözlerinin saptanarak ortaya konması ayrı bir çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

Gagauz atasözlerini cümle yapısı bakımından değerlendirme amacı güden bu çalışma, Atanas Manov "Gagauzlar (Hıristiyan Türkler)", Nevzat Özkan "Gagavuz Edebiyatı", Atilla Erden, Mevlüt Özhan, Piri Er ve Doğanay Çevik "Gagauz Halk Kültürü" adlı eserlerde geçen atasözleri incelenerek oluşturulmuştur. "Gagavuz Edebiyatı" ve "Gagauz Halk Kültürü" ile Atanas Manov'un "Gagauzlar (Hıristiyan Türkler)" kitabında sıralanan atasözleri arasında imla farklılığı bulunmaktadır. İlk iki kitapta atasözleri bütünüyle Gagauz Türkçesi imlasıyla verilmiştir. Üçüncü kitapta ise atasözlerinde sadece bazı sözcükler üzerindeki ses hadiseleri parantez içerisinde gösterilmekle beraber Türkiye Türkçesi imlası kullanılmıştır. Bu sebeple her üç kitapta ortak olan atasözlerinde Gagauz Türkçesi imlasıyla verilen ilk iki eser esas alınmıştır.

Türkiye Türkçesinde yapı bakımından cümle ayrımlarına bakılacak olunursa; genellikle cümlelerin basit ve birleşik şeklinde iki ana başlıkta sınıflandırıldığı görülür. Birleşik cümle de kendi içinde alt başlıklara bölünerek incelenir. Türk lehçelerinden olan Gagauz Türkçesi için de aynı ayrımdan bahsetmek mümkündür. Fakat Türkiye Türkçesinde birleşik cümle içerisine alınan cümle

türleri araştırmacıdan araştırmacıya farklılık gösterir. Muharrem Ergin, birleşik cümle kapsamına *şartlı birleşik cümle* ve *ki'li birleşik cümle* ile bu ikisine ek olarak *iç içe birleşik cümleyi* almıştır (2013: 404). Bilâl Aktan'ın birleşik cümle tasnifi de Muharrem Ergin'inki gibi *şartlı birleşik cümle*, *iç içe birleşik cümle* ve *ki'li birleşik cümleden* oluşmaktadır (2009: 131). H. İbrahim Delice, Ergin ve Aktan'dan farklı olarak birleşik cümleyi *girişik-birleşik cümle*, *iç-içe birleşik cümle*, *ki'li birleşik cümle* ve *karmaşık birleşik cümle* olmak üzere dört başlığa ayırmıştır (2003: 143-146). Delice, ayrı bir başlık olarak vermediği şartlı birleşik cümleye, girişik birleşik cümle başlığı altında yer vererek farklı bir sınıflandırma yoluna gitmiştir (2003: 143). Neşe Atabay, Sevgi Özel ve Ayfer Çam, birleşik cümleleri yan cümlelerin temel cümleye bağlanış şekline göre; *dilek ve koşul bildiren, temel cümleye ki bağlacıyla bağlanan, soru ekiyle temel cümleye bağlanan, değil olumsuzluk koşacıyla temel cümleye bağlanan ve ilgeçli yan cümleler* olarak beşe ayırmıştır (2003: 97). Atabay vd.'nin yapı bakımından cümle tasnifinde "girişik tümce", birleşik cümleden bağımsız bir başlık olarak ele alınmıştır (2003: 91-92). Görüldüğü üzere birleşik cümlelerin tasnifi noktasında araştırmacılar bir görüş birliğine sahip değildir. Bunların dışında sıralı cümle, bağlı cümle, ara sözlü cümle ve eksilteli cümle türleri de bulunur. Fakat bunlar çoğu araştırmacı tarafından birleşik cümleye dâhil edilmeden ele alınmıştır (Aktan, 2009: 134-139; Delice, 2003: 146-149; Özkan ve Sevinçli, 2013: 209-223). Özellikle sıralı cümle türü söz dizimi çalışmalarında ya birleşik cümle kategorisinde ya da ayrı bir başlık olarak iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Sıralı cümle, cümlelerinin her birinin müstakil durumda olması ve cümleler arasında birleşik cümlelerdeki gibi yan cümle - temel cümle ilişkisi bulunmaması nedeniyle birleşik cümleden ayrı olarak ele alınır. Örneğin; H. İbrahim Delice, art arda dizilmiş cümlelerin yapı bakımından bağımsız, anlam bakımından bağımlı olduğunu belirterek sıralı cümleyi "Kullanımlarına göre cümleler" başlığı altında incelemiştir (2003: 146). Biz de aynı düşüncede olduğumuz bu sebeplerden dolayı sıralı cümle türündeki Gagauz atasözlerini birleşik cümleye dâhil etmeden değerlendirdik. Ayrıca bu durumun bağlı cümle için de geçerli olduğu kanaatiyle bağlaçların kullanıldığı Gagauz atasözlerini birleşik cümle bahsinden ayrı olarak ele aldık.

Gagauz Türkçesinin sentaksı üzerine değerlendirme ise Nevzat Özkan'ın hazırladığı "Gagavuz Türkçesi Grameri" adlı kitapta yer alır. Özkan, çalışmasının bu bölümünde yapı bakımından cümleleri önce *basit cümle* ve *birleşik cümle* olarak 2 ana başlığa ayırmıştır. Birleşik cümleyi de *şart birleşik cümlesi*, *iç içe birleşik cümle*, *ara sözler (iç cümle)*, *açıklama birleşik cümleleri*, *ki'li (ani / aniki) birleşik cümle*, *sıralı cümleler* ve *karışık birleşik cümle* diye yedi alt başlığa bölerek oldukça geniş bir tasnif yapmıştır. Bu tasnifte girişik birleşik cümleye hiç yer verilmemiştir. Sıralı cümleyi, *birleşik cümle* başlığı altında ele alan Özkan, cümlede bağlaç kullanılıp kullanılmaması durumuna göre bu cümle türünü kendi içinde *bağlaçlı sıralı birleşik cümle* ve *bağlaçsız sıralı birleşik cümle* olarak ikiye bölmüştür (1996: 217-218).

Farklı milletlerin birbirleriyle etkileşimi çoğunlukla dillerarası sözcük alışverişiyle sonuçlanır. Çok rastlanmamakla birlikte bazen bu etkileşimin şekil bilgisi ile söz dizimine de tesir ettiği görülür. Öyleyse Türk dillerinde Gagauzca, örneğine az rastlanan bu duruma bir örnektir. Gagauzların uzun bir süre komşu olduğu milletlerle bir arada yaşama zaruretinden dolayı dildeki etkileşim sözcük boyutuyla sınırlı kalmamış, cümle yapısını değişikliğe uğratacak duruma gelmiştir (Özakdağ, 2013: 75). Slav dillerinin etkisi Gagauzcanın cümle yapısı bakımından farklılaşmasına yol açmıştır (Hünerli, 2016: 21). Bilindiği gibi Gagauzca, devrik cümle özelliğiyle dikkati çeken bir dildir. Kurallı (düz) cümleye nadiren rastlanır. Tadeusz Kowalski, bir yazısında Gagauzcanın sentaksı için "*Türk sentaksından tamamıyla farklı olan bir yabancı dilden yapılmış edebî tercüme intibasını verir.*" benzetmesini yapmıştır (Argunşah ve Argunşah, 2007: 251; Özakdağ, 2013: 76). Fakat Gagauz Türkçesi üzerine çalışma yapan diğer araştırmacılar; Gagauz Türkçesinde yalnızca devrik cümlelerin bulunmadığını, kurallı (düz) cümlelerin de mevcut olduğunu ve bu yüzden tamamen Slav dillerinin etkisi altında kaldığını söylemenin uygun olmadığını belirtmişlerdir. Şayet Kowalski'nin dediği gibi olsaydı Gagauzcada cümleler her zaman devrik biçimde kullanılıyor olacaktı (Argunşah ve Argunşah, 2007: 252; Özakdağ, 2013: 76). Gagauz Türkçesinde sözcük dizilişi genellikle Ö+Y+T şeklinde olmakla

beraber, sözcüklerin belli bir kurala bağlı olmaksızın kendine özgü bir biçimde sıralanması da söz konusudur. Yine Türkiye Türkçesindeki gibi Ö+T+Y dizilişinde olan cümleler de mevcuttur. Üstelik Slav etkisiyle izah edilemeyecek cümle yapılarına da sahiptir (Özakdağ, 2013: 76).

Gagauz Türkçesi hakkında verilen bu bilgilerden sonra Gagauz atasözlerinin söz dizimi ele alınacaktır. Yukarıda sözü edilen cümle yapılarıyla ilgili tasnifler de dikkate alınarak bu çalışmada Gagauz atasözleri cümle yapısı bakımından şu şekilde tasnif edilmiştir: 1. Basit cümle yapısındaki Gagauz atasözleri, 1.1. Yüklemi fiil olan basit cümle yapısındaki Gagauz atasözleri, 1.2. Yüklemi isim olan basit cümle yapısındaki Gagauz atasözleri, 2. Birleşik cümle yapısındaki Gagauz atasözleri, 2.1. Şartlı birleşik cümle yapısındaki Gagauz atasözleri, 2.2. İç içe birleşik cümle yapısındaki Gagauz atasözleri, 2.3. Girişik birleşik cümle yapısındaki Gagauz atasözleri, 2.4. Açıklama birleşik cümlesi 2.5. Karmaşık birleşik cümle yapısındaki Gagauz atasözleri, 3. Sıralı cümle yapısındaki Gagauz atasözleri, 3.1. Bağımlı sıralı cümle yapısındaki Gagauz atasözleri, 3.2. Bağımsız sıralı cümle yapısındaki Gagauz atasözleri, 4. Bağlı cümle yapısındaki Gagauz atasözleri, 5. Ara Sözlü (Cümleli) cümle.

1. Basit Cümle Yapısındaki Gagauz Atasözleri

Bir cümlelerin yapı bakımından basit mi yoksa birleşik mi olduğu cümle içindeki yargı sayısından anlaşılır. Basit cümle denildiğinde akla tek yargılı tek yüklemlilik cümle çeşidi gelir. Basit cümlelerde sade ve yalın bir anlatım söz konusudur.

Basit cümlede yüklem, ya yalnız bir çekimli fiilden ya da ek-fiil eklerini eklerini almış bir isim, isim soylu bir sözcük veya bir sözcük grubundan oluşur (Aktan, 2009: 128).

Nevzat Özkan, "Gagavuz Türkçesi Grameri" kitabında Gagauz Türkçesinde basit cümlelerin *dar cümle* ve *geniş cümle* şeklinde iki çeşit olduğunu belirtmiştir:

1.) Dar cümle: Basit cümleyi oluşturan ögeler özne ve yüklemden ibaretse bu dar cümle olarak adlandırılır (Özkan, 1996: 213).

Lüzgâr (rüzgâr) tutulmas. (GE. 72)

Yıldırım kıysın! (GHT. 159)

Dil kemiksiz (dir). (GHT. 140, GE. 56)

2.) Geniş cümle: Bir cümlelerin temel kurucu ögelerinden olan özne ve yüklem yanarda yardımcı öge sayılan nesne, zarf tümleci ve yer tamlayıcısının bulunduğu basit cümleler geniş cümle olarak adlandırılır (Özkan, 1996: 213).

Daulun (davulun) sesi, iraktan sedalı işidilir. (GE. 55)

Derin su sessiz akêr. (GE. 55)

Bu çalışmada basit cümle yapısındaki Gagauz atasözleri, dar cümle ve geniş cümle olarak değil yüklem türü esas alınarak iki başlık altında gruplandırılmış ve incelenmiştir. Gerek fiil gerekse isim türünden bir yükleme sahip Gagauz atasözlerinde basit cümle çeşitlerinden geniş cümle kuruluşunda olanlar dar cümleyle oranla daha fazladır.

Basit cümle başlığı altında incelenen atasözlerinde zaman bakımından bir çeşitlilik gözlenirse de geniş zaman çekiminde olanlar çoğunluktadır. Bu atasözlerinde yüklem, genel olarak haber veya tasarlama kiplerinden birini almış basit çekimli fiillerdir. Az sayıda birleşik çekimli örnekler de bulunur. Bunlar olumlu ya da olumsuz tek yargı bildirir. Bu cümle yapısındaki Gagauz atasözleriyle ilgili aktaracağımız en mühim durum büyük oranda öge dizilişi açısından kurallı cümle olmalarıdır.

1.1. Yüklemler Olan Basit Cümle Yapısındaki Gagauz Atasözleri

Bu başlık altındaki Gagauz atasözleri genellikle, Gagauz Türkçesinde olumlu şekli *-ar, -är, -ır, -ir, -ur* olumsuz şekli *-maz, -máz¹* ekleriyle, kimi zaman da bu ekteki *z* sesinin tonsuzlaşarak *s* olduğu *-mas, -mes* şekilleriyle ifade edilen geniş zaman kipinin 3. teklik şahsı ile çekimlidir. Bunun haricinde gelecek zaman, şimdiki zaman ve görülen geçmiş zaman ile emir kipinin 3. teklik şahsına göre çekimlenmiş birkaç atasözü örneği de bulunur. Aynı zamanda yüklemli geniş zamanın rivayet birleşik çekiminde olan bazı basit cümle yapısında atasözleri de mevcuttur.

Kör körü suvatta (dünürlükte, çöp çatanlıkta) *bulur*. (GE. 71, GHT. 149)

Açlık aya (ayıya) oyun *övredir*. (GE. 46, GHT. 131)

Alat (acele) işä şeytan *karışır*. (GE. 46, GHT. 132)

Ucuz etin çorbası datsız *olur*. (GE. 83, GHT. 157)

Tatlı dil ilanı (yılanı) delikten *çıkartır*. (GE. 82, GHT. 156)

Cümbüş lafı, yaş (gözyaşı) *çıkartır*. (GE. 53, GHT. 137)

Çizmeçi çizmesiz *gezer*. (GE. 54, GHT. 138)

Aacı (ağacı) kurtlar içindän *iyer* (yer). (GE. 45)

Aaç (aç) ayı *oynamas*. (GE. 45, GHK. 30)

Balık kuruda (karada, kuru yerde) *üzmáz*. (GE. 49)

Mehkeme kaptısı kadıya mülk *olmas*. (GE. 73, GHT. 150)

Kaçanın anası *aalamas*. (GE. 67, GHT. 146)

Mandaya buynuz ar (ağırlık) *etmes*. (GE. 73, GHT. 150)

Gagauz Türkçesinde şimdiki zaman eki Gagauz ağızlarına göre farklılık arz eder. Gagauz merkez ağızında (Çadır ve Komrat çevresi) şimdiki zaman eki *-är, -er'* dir (Özkan, 2013: 88). Aşağıda verilen atasözlerinden ilk ikisi *-är* şeklinin olumsuz biçimiyle kurulmuş ve *-är* şimdiki zaman eki *-mê (-mê-êr)* olumsuzluk ekinde sonra gelmiştir. Üçüncü ve dördüncü atasözünde yüklem görevindeki *çık-* ve *yap-* fiillerine eklenen *-ıy* şimdiki zaman eki Güney ağızı (Valkaneş ve Odessa çevresi) bölgesinde kullanılır (Özkan, 2013: 88). Bunlardan farklı olarak beşinci atasözünde yüklem aldıkları *-ye* şimdiki zaman eki ise Bulgaristan Gagauz ağızına göredir. Bu ağız bölgesinde şimdiki zaman ekinin *ye-* biçimi Brestak ile Kumanova ağızında görülür (Özkan, 2013: 89). Son olarak altıncı ve yedinci atasözünde yer alan fiiller Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *-yor* şimdiki zaman ekiyle çekimlenmiştir.

Kurusuz daa (kuru ağaçsız orman) *olmêêr*. (GE. 72)

Alma (elma) dalından uzaa *tukurlanmêêr* (yuvarlanmıyor). (GE. 47)

İslää (iyi) mal küydän *çıkmy*. (GE. 66)

Kör leelen (leyleğin) yuvasını Allah *yapıy*. (GE. 71)

Çorbacıya (zengine, patrona) forozlarda (horozlarda) yumurta *taşıye*. (GE. 54, GHT. 139)

Aaza (aza) kanat *yetmiyor* (etmiyor). (GE. 46)

Kara sıır (sığır) düş *görüyor*. (GE. 68, GHT. 147)

¹ Gagauz Türkçesinde geniş zamanın olumsuz çekimi yapılırken geniş zaman eki *-r* (*-mar, -mär*) ya korunur ya da *-z'*ye dönüşür (Özkan, 1996: 46). Basit cümle yapısında olan Gagauz atasözlerinde daha çok ekin *-z'*ye dönüştüğü *-maz, -máz* şekilleri tercih edilmiştir.

Tek yükleme sahip Gagauz atasözleri arasında *-aca* gelecek zaman ve *-di* görülen geçmiş zaman ekleri ile emir kipinin 3. teklik şahsında olan örneklerle de karşılaşmıştır.

Kamburu mezar *doorudacék*. (GE. 67, GHT. 147)

Karının fendi erkeyi *endi*. (GE. 68, GHT. 147)

Kurt yataanda kemik *aarama*. (GE. 71, GHT. 150)

Çürük taftaya (tahtaya) *basma*. (GE. 54, GHT. 139)

Yüklemi birleşik çekimli fiilden meydana gelen basit cümle yapısındaki Gagauz atasözleri genellikle geniş zamanın rivayet birleşik çekimindedir. Aşağıdaki atasözlerinde *tak-*, *geçir-* ve *bekle-* fiilleri önce geniş zaman daha sonra anlatılan geçmiş zaman kip eklerini almıştır. Bunlardan dördüncü atasözü bu rivayet birleşik çekiminin olumsuz şekliyle kurulmuştur. Sıralanan örneklerin sonuncusunda fiil çekimine aykırı bir durum gözlenmiştir. Bu atasözünde *-lar* 3. çokluk şahıs eki, *-ar* geniş zaman eki ile *-miş* anlatılan geçmiş zaman eki arasında yer almıştır. Hâlbuki söz konusu şahıs ekinin iki kip eki arasında değil sondaki *-miş* anlatılan geçmiş zaman eki üzerinde yer alması gerekmektedir.

Nastreddin Hoca yölü(ölü) beygire gem *takarmış*. (GE. 73, GHT. 151)

Lelek yazı takırtıyanan *geçirirmiş*. (GE. 72)

Korku daayı (ormanı) *beklärmiş*. (GE. 71)

Pamukçu biyaz köpektän *azetmäzmiş*. (GE. 77)

Kart öküzü dibä *koşarlarmış*. (GE. 68)

Yapısına göre basit cümle şeklinde olan Gagauz atasözlerinde devrik (kuralsız) cümle biçiminde olan örneklerin az sayıda olduğundan bahsetmiştik. Kural gereği cümle sonunda bulunması gereken yüklem ilk atasözünde özne ile yer tamlayıcısı, ikinci atasözünde özne ile nesne arasında yer almıştır.

Tauk (tavuk) *öter* belaya. (GE. 82, GHT. 156)

Ferece (ferace) *saklamaz* gözellii. (GE. 60, GHT.142)

Yüklemin cümle başında kullanıldığı basit cümle yapısındaki atasözleri de bulunur.

İşleeriz nicä Kostinin eşekleri. (GE. 66)

Uzan, yorganına göre. (GHT. 157)

Basit yapılu cümle özelliği gösteren bazı Gagauz atasözlerinin yüklemi isimlerin üzerine *ol-* ve *et-* yardımcı fiillerinin eklenmesiyle oluşmuş bir birleşik fiildir.

Kalp para *kayb olmas*. (GE. 67, GHT. 147)

Gün, sabahtan *belli olur*. (GE. 62, GHT. 143)

Tamahlık adamı *kaybeder*. (GE. 81, GHT. 156)

1.2. Yüklemi İsim Olan Basit Cümle Yapısındaki Gagauz Atasözleri

Yüklemi isim olan basit cümle yapısındaki Gagauz atasözleri çoğunlukla ya ek-fiilin geniş zamanıyla ya da anlatılan geçmiş zamanıyla çekimlenmiştir. Gagauz Türkçesinde ek-fiilin geniş zama-

nı yapılırken 3. teklik şahısta ismin üzerine +dır/+dir bildirme eki getirilir (Özkan, 1996: 160). Anlatılan geçmiş zamanın 3. teklik şahsı ise eksizdir yani sadece isime eklenen *-miş* zaman eki bulunur (Özkan, 1996: 161).

Aalemä iş *harammış*. (GE. 45)

Türk kaşu (kaşığı) *ödünçmüş*. (GE. 82)

Ucuz etin dadı *başkaymış*. (GE. 83)

Zorun önündä kolay da *varmış*. (GE. 87)

Padişahıtan imdat *yoktur*. (GE. 77, GHT. 153)

Dooruluk her vakıt *iidir*. (GE. 56)

Yırtıcı kuşun ömürü *aazdır (azdır)*. (GE. 86, GHT. 159)

Aşağıdaki atasözü örneklerinde ek-fiilin geniş zamanında şahıs ifadesi için kullanıldığını belirttiğimiz +dır/+dir bildirme eki düşmüştür.

Uykuya baas (bahis, iddia) *yok*. (GE. 83)

Pietsiz (beyitsiz, sözsüz) türkünün duygusu *derin*. (GE. 77)

Dil *kemiksiz (dir)*. (GHT. 140, GE. 56)

Käämil (kâmil) dost, nicä *kalä*. (GE. 67)

Sopanın iki ucu *var*. (GE. 80, GHT. 155)

Yüklemine göre isim cümlesi olan aşağıdaki örneklerde yüklem cümleinin ortasında yer aldığından atasözleri devrik (kuralsız) biçimdedir. Bu atasözlerinde de +*dir* bildirme ekinin düştüğü görülür.

Büünkü yımırta taa *ii* yarınki kazdan. (GE. 53, GHT. 137)

Akıllı kafaya sopa *diil* lüzım. (GE. 46)

2. Birleşik Cümle Yapısındaki Gagauz Atasözleri

Konuşma ve yazı dilinde kimi zaman düşünülünü, anlatılmak isteneni ve zihinde beliren bir düşünceyi ifade ederken düşünce akışını bölmemek, anlatım bütünlüğünü bozmamak, güçlü, etkili ve estetik bir anlatım yakalamak gibi nedenlerden dolayı birleşik cümlelere ihtiyaç duyulur (Atabay vd., 2003: 95). Bu nedenlere bağlı olarak bir şeyin ifadesinde basit cümleler yerine yapıca farklı birden çok cümleler bir arada kullanılabilir.

Gerek Türkiye Türkçesinde gerekse Gagauz Türkçesinde basit cümlelerin yanı sıra birleşik cümleler de sıklıkla kullanılır. Özellikle Gagauz Türkçesinde yalın ve basit anlatım özelliği hâkim olmadığından birleşik cümle kullanımına olan eğilim oldukça yaygındır (Özkan, 1996: 214).

Basit cümleye göre karmaşık bir yapı arz eden birleşik cümleyi Tahsin Banguoğlu en basit ifadeyle şöyle tanımlamıştır: “*Anlam ve şekil ilişkileri olan birden fazla yargının bir araya gelmesiyle kurulmuş cümleye birleşik cümle denir.*” (2015: 546). Bu terim üzerine yapılan diğer tanımlara göz atıldığında daha açık bir şekilde birleşik cümle; cümlede ana unsur olan yüklem bulduğu bir temel cümleyle birlikte onu çeşitli yönlerden bütünleyen, farklı yapısal özelliklere sahip bir ya da birden çok yan cümleden oluşmuş cümleler olarak ifade edilebilir (Korkmaz, 2007: 45; Ergin, 2013: 404; Özkan ve Sevinçli, 2013: 197). Açıklamadan anlaşıldığı üzere birleşik cümlelerde temel cümle ile yan cümle arasında bir ilgi bulunur ve yan cümleler temel cümleye bu ilgi aracılığıyla bağlanır.

Türkçede birleşik cümle hususundaki ayrımlara çalışmanın giriş kısmında değinmiştik. Birleşik cümlede ortaya çıkan bu problem genel olarak her araştırmacı tarafından yapı bakımından cümlelerle ilgili farklı farklı sınıflandırmaların doğmasına sebep olmuştur. Bu sorun en başta girişik birleşik cümleden sonrasında ise sıralı cümleden kaynaklanmaktadır.

Leyla Karahan, fiilimsili cümleleri basit cümle sayıp şart ekli sözcük ya da sözcük grubu almış cümleleri *birleşik cümle* kategorisi altında değerlendiren bir anlayışın tutarsız olduğunu belirtmiştir. Çünkü hem fiilimsilerin hem de *-sa* şart ekinin yer aldığı cümleler bir yargı bildirmeme açısından ortaktır ve aralarında yapıca bir fark bulunmamaktadır (2000: 19).

Bunlara göre, Gagauz atasözlerinde birleşik cümleleri; *girişik birleşik cümle*, *şartlı birleşik cümle*, *iç içe birleşik cümle*, *açıklama birleşik cümlesi* ve *karmaşık birleşik cümle* olmak üzere beş başlığa ayırarak değerlendirdik.

2.1. Şartlı Birleşik Cümle Yapısındaki Gagauz Atasözleri

Şartlı birleşik cümle, temel cümledeki eylemin gerçekleşmesinin şart ifadesi taşıyan yan cümleye dayalı olduğu cümledir. Şart cümlesinde belirtilen şart yerine geldiği takdirde temel cümledeki eylem de gerçekleşecektir. Bu nedenle şartlı birleşik cümle türünde henüz gerçekleşmiş bir eylem söz konusu değildir (Özmen, 2013: 148). Şartlı birleşik cümle, Tahsin Banguoğlu'nun deyişiyle "farazi" yani varsayımsal bir ifade anlatır (2015: 549).

-sa, *-se* şart kipi diğer tasarlama kiplerinden farklı olarak tam, bitmiş bir yargı bildirmez. Bu özelliğinden dolayı tek başına, bağımsız bir cümle de oluşturamaz. Sadece temel cümlelerin tamamlayıcı bir ögesi olarak görev yapar ve genellikle zarf görevinde olur (Korkmaz, 2015: 600; Karahan, 2000: 19; Ergin, 2013: 405). Şart eki; ancak istek, temenni ve niyet ifade ettiği zaman tam bir yargı taşır ve bağımsız cümleler kurabilir (Korkmaz, 2015: 600; Ergin, 2013: 405). Bu bakımdan bu ek iki ayrı göreve sahiptir.

Gagauz Türkçesinde şartlı birleşik cümleler *-sa*, *-sä* ekleriyle kurulur. Gagauz atasözlerinde şart eki almış yan cümleler, görev bakımından temel cümlelerin zarf tümlecidir. Bu birleşik cümle türündeki Gagauz atasözlerinde birkaç istisna örnek dışında Türkçenin söz dizimi mantığına uygun olarak yan cümle temel cümleden önce gelmiştir.

Saar (sağır) *işitmesa* uydurur. (GE. 78)

Sirkeyi, sarmisa(ğ)ı hesap edersen, çorbayı tatsız (y)irsin. (GHT. 154)

Taylar yetişmese atların paası (pahası) olmas. (GE. 82, GHT. 156)

İ(y)ilik yaparsan, i(y)ilik bulursun. (GHT. 146)

Hak haksa, hak yerini bulsun! (GHT. 143)

Kâr bilinse, haramdır. (GE. 68, GHT. 147)

Taşı sıkısa su çıkaracak! (GE. 81, GHT. 156)

Zaman zamana uymasa sen zamana uy. (GE. 87, GHT. 160)

Karı yarım gün susarsa -dili şişer. (GE. 68)

Allah manda buynuzu da versä insana genä taşıyacak. (GE. 47, GHT. 132)

Senin yoksa zanaatın - benim hiç yok kabaatım. (GE. 79)

Kimin arabasına pinersa (binerse) onun türküsünü çalar. (GE. 70, HGT. 149)

Keçi nerden atlarsa oola da ordan atlar. (GE. 69)

Şartlı birleşik cümlelerin herhangi bir öge görevinde olmasından başka bu cümle türüyle ilgili Gagauz atasözlerinde görülen hususlar şu şekildedir.

a.) Şartlı birleşik cümleleri anlam özellikleri yönünden inceleyen Mehmet Özmen, "olası" ve "olmayası" şeklinde iki tür şart cümlesinden bahseder:

1.) Olası şart cümlesi: Olup bitmiş yani geçmişte kalmış bir anlam taşımayan ve temel cümledeki eylemin meydana gelmesi hâlâ imkân dâhilinde olan cümleler olası şart cümlesidir (Özmen, 2013: 152). Aşağıdaki Gagauz atasözleri olası şart cümlesine örnektir.

Keçinin kuyruu dik durmasa südü sıcak olur. (GHK. 30)

Çimçirik (şimşek) çakmasa, gök gürlemeyecek. (GE. 54, GHT. 138)

Yılanın kuyruğuna basmazsan, dalmaz. (GHT. 159)

Bir kızlan evlensä pamuka dönär. (GE. 51)

Komuşu kızına mail olarsan, avulunda mal olmaz. (GE. 71)

2.) Olmayası şart cümlesi: Olmayası şart cümlesi, olası şart cümlesinin zıttıdır. Geçmişte kalmış ve dolayısıyla artık gerçekleşme imkânı olmayan cümlelere denir (Özmen, 2013: 152). Gagauz atasözlerinde olmayası şart cümlesi örneğine bir atasözünde rastlanmıştır. Bu atasözünde temel cümle yüklemının duyulan geçmiş zaman çekiminde olması dikkati çekmiştir.

Er (her) bir aarı (arı) bal yapsa okkası parasız olurdu. (GE. 58)

Tahsin Banguoğlu da şartlı birleşik cümleleri anlatım açısından “olağan şart cümlesi” ve “olmayası şart cümlesi” olarak gruplandırmıştır (2015, s. 549-550).

b.) Bazı Gagauz atasözlerinde *-sa* ekinde sonra kullanılan *da/de* bağlaçları cümleye şarttan ziyade karşıtlık-zıtlık anlamı katmıştır (Özmen, 2013: 155).

Akmasa da damnêêr. (GE. 46)

Hava bulutsaydı da hep güneş var. (GE. 62)

Hava uymasa da sän havaya uyacan. (GE. 62)

Bu atasözünde *de* bağlacı şart ekli fiilden önce kullanılmıştır.

Menfaat, sirke de olsa, baldan tatlıdır. (GE. 73, GHT. 150)

c.) Zeynep Korkmaz, şart ekinin cümle içindeki kullanımına göre şart fonksiyonuna bağlı olarak bazı farklı işlevler yüklendiğini belirtir. Bunlardan biri “*her şart altında her ne olursa olsun*” şeklinde temel cümledeki işin meydana gelmesinin kabule bağlandığı şart işlevidir. Bu, genellikle ne?, nasıl?, kim? vb. soru zamirleriyle kurulmuş olan şartlı birleşik cümlelerde gözlenen bir durumdur² (2014: 604).

Ne da yapsak eşlär uymêêr. (GE. 74)

Bir diğeri, şart ekli yan cümle ile temel cümle yüklemi arasındaki zıtlama işlevidir. Burada *-sa* şart eki gösterdiği “kabullenme” ya da “koşula” karşın “gerçekleşmeme, yerine ve meydana gelmeme” anlamında bir işlev üstlenmiştir. Bu durumu yansıtan örneklerde ifade, şart eki almış fiilden sonra getirilen *da* bağlacıyla pekiştirilmiştir (Korkmaz, 2014: 605). Şart ekinin bahsedilen işlevde kullanıldığı Gagauz atasözleri, sıralı cümle yapısındaki örneklerde karşımıza çıkmıştır. Bu atasözlerinde aşağıda da görüleceği gibi şart eki, ilk cümle yüklemi olan fiil ne ise ikinci cümlede o fiilin üstüne eklenmiş ve arka arkaya kullanılmıştır. Üç örnekte de birinci ve ikinci cümle yüklemeleri geniş zamanın olumsuz çekimindedir. Yalnız ilk örnekte yüklem olan fiiller birleşik çekimlidir.

Kendi düşän aalamazmış, *aalasa da* yaraşmazmış. (GE. 69)

Eski dost düşman olmaz, *olsa da* yakışmaz. (GE. 59, GHT. 141)

² Bu maddeyle ilgili daha geniş bilgi için bk. Zeynep, Korkmaz (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 604-605.

Zornan gözellik olmaz, *olsa da* yakışmaz. (GE. 87, GHT. 160)

ç.) Şartlı birleşik cümle yapısındaki Gagauz atasözlerinde karşılaşılan durumlardan biri de *-sa* şart ekinin ekli olduğu fiil ile temel cümlede yargıyı üstünde taşıyan fiilin cümle başında ya da cümle ortasında yer almasıdır. Bu vaziyeti yansıtan örneklerin sayılacak kadar az olması Gagauz Türkçesi için önemli bir sonuçtur. Sondaki atasözünün temel cümlesinde yüklem cümle sonundadır.

Varsa bir ekmeklik unun, *ver* ekmekçiyä. (GE. 84)

Ne kadar da *bü(y)ük olsa* onun şanı, *taştır* onun nişanı. (GHT. 151)

Ne *verdiysan* yelinnen (elinle), o *gider* seninnen (seninle). (GE. 74, GHT. 151)

Hepsi *atlarsa* pınara sen da mı atlaycan. (GE. 63)

d.) Gagauz atasözlerinin bazısında şartlı yan cümlelerin başına getirilen *eer / her* bağlacıyla şart anlamı pekiştirilmiştir.

Eer (eğer) istäärseydin bilmää – lazım taa çok ürenmää (öğrenmek). (GE. 57)

Her (eğer) ölürsän – tok öläsin. (GE. 64)

E(ğ)er becerme(z)sen, kafasız kalacan. (GHT. 141)

e.) Aşağıdaki atasözünün ilk cümlesinde *-sa* şart eki kullanılmadığı hâlde cümle şart anlamı vermektedir. Gagauz Türkçesinde böyle cümleler de şartlı birleşik cümle oluşturabilmektedir (Özkan, 1996: 215). Bu duruma örnek teşkil eden alttaki atasözü, “Kim bizden azetmiyorsa, gebersin de kurtulsun.” şeklinde kullanılabilir.

Kim bizdän azetmeer –gebersin da kurtulsun. (GE. 70)

f.) Gagauz atasözlerinde şartlı yan cümlelerin, temel cümleden sonra geldiği iki örnek bulunmaktadır. Bunlardan ilki yüklem yeri bakımından devrik cümledir.

Ozaman görürsün onu, *ne zaman kulaanın ardını görürsän*. (GE. 76)

Dur bän iyeyim da *kalırsa* sän da iç. (GE. 57)

2.2. Girişik Birleşik Cümle Yapısındaki Gagauz Atasözleri

Girişik birleşik cümle, yarım yargı³ (Banguoğlu, 2015: 562) çekimsiz fiil veya bitmemiş fiil (Korkmaz, 2014: 747) şeklinde nitelenen fiilimsilerin oluşturduğu birleşik cümle türüdür. Fakat bu cümle türüyle ilgili dilciler arasında fikir ayrılıkları bulunur. Herkes tarafından kabul edilmiş, anlaşmaya varılmış bir durum söz konusu olmadığından bütünüyle ortak bir görüşten bahsetmek zordur. Bu fikir ayrılığı fiilimsilerin cümle içinde yalnız başına bir yargı bildirmemesinden ileri gelir. Bu yüzden fiilimsili cümleleri, bazı dilciler basit cümle kategorisine dâhil ederken bazıları birleşik cümle kategorisine almıştır.

Leyla Karahan, “Türkçede Birleşik Cümle Problemi” adlı makalesinde konuyu cümle örnekleri üzerinden değerlendirerek açıklamıştır. Bunun sonucunda Karahan, fiilimsilerin cümlede yüklem tabi olarak çeşitli görevlerde (zarf, sıfat, isim) yer aldıklarını ve isimlerden yapılmış aynı görevlerdeki sözcüklerden bir farklarının olmadığını belirtmiştir. Dolayısıyla fiilimsilerin, fiilden türemiş olmasının basit cümleyi yapı bakımından etkilemediğini ifade etmiştir (1994: 21). Leyla Karahan, içinde fiilimsi barındıran cümleleri birleşik cümle sayanların neyi baz aldıklarını şu ifadelerle dile getirmiştir: “*Sıfat fiil, zarf fiil ve isim fiiller, yarım yargı veya yan yargı bildiren kelimelerdir. Bundan dolayı, bu kelimelerin her biri, temel cümleye bağlanan birer yan cümle,*

³ Tahsin Banguoğlu, isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillerin yan cümle olarak yer aldığı cümleleri “Karmaşık Birleşik Cümle” başlığı altında ele almıştır (2015: 562).

cümlemsi ya da cümleciktir. Yüklemin görevi bu yarguları sonuca bağlamaktır. Bu tür cümleler, taşıdıkları birden fazla yargıdan dolayı basit değil birleşik cümledir.” (1994: 22). Bu açıklamasından sonra böyle bir değerlendirme yapılmasının yargı kavramı ile tutarsızlık gösterdiğini belirterek fiilimsilerin yargı taşımayan sözcükler olduğunu söylemiştir (Karahan, 1994: 22). Karahan’ın bu görüşünden girişik cümle veya girişik birleşik cümle diye bir birleşik cümle çeşidini kabul etmediği anlaşılmaktadır.

Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli, ortak hazırladıkları kitapta birleşik cümleler içerisinde “Girişik Cümle” başlığına yer vermiş olsalar da fiilimsilerin bir iş, oluş, davranış veya yargı bildirmemesi nedeniyle cümledeki fiilimsili bölümün yan cümle olamayacağını ifade ederek sözcük gurubu kabul edildiğini belirtmişlerdir. Bu açıklamanın devamına fiilimsilerin oluşturduğu cümleleri basit cümle saymanın daha uygun olacağını eklemişlerdir (2013: 208).

Bu cümle türüyle ilgili farklı bir yaklaşım da Neşe Atabay, Sevgi Özel ve Ayfer Çam’ın birlikte yayımlandığı “Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi” adlı kitapta yer alır. Bu kitapta, yalnızca zarf-fiillerin bulunduğu cümlelerin “girişik tümce” olabileceği belirtilerek, sıfat-fiil ve isim-fiiller değerlendirme dışı tutulmuştur. Zarf-fiil dışındaki diğer iki fiilimsi çeşidinin yan cümle oluşturmadığı, sadece öge olarak alınabilecekleri ifade edilmiştir (Atabay vd., 2003: 111).

Bu çalışmada Gagauz atasözleri herhangi bir ayırım yapılmaksızın kurulduğu fiilimsi çeşidine göre üç başlıkta toplanmıştır. Verilen atasözlerinde fiilimsilerin bulunduğu yan cümleler, temel cümleyi tamlayan bir öge görevinde kullanılmıştır.

2.2.1. İsim-fiilin Oluşturduğu Girişik Birleşik Cümle Yapısındaki Gagauz Atasözleri

Gagauz Türkçesinde isim-fiil *-mak*, *-māk*, *-ma*, *-mää*, ve *(ı) ş* ekleriyle yapılır. Gagauz atasözlerinde bu eklerin bulunduğu yan cümleler; temel cümlenin öznesi, yer tamlayıcısı ve zarf tümleci görevindedir. Bu görevde olanlardan bazıları isim-fiil grubundadır. İsim-fiillerin yer aldığı atasözü örnekleri diğer iki fiilimsi çeşidine göre oldukça azdır.

a.) İsim-fiilli yan cümlelerin özne durumunda olduğu atasözleri:

Çeketmesi (başlaması) zor. (GHT. 138)

Cumanın gelişi, perşembeden beyan olur. (GHT. 137, GE. 53)

Annaşmak bir kerä olêr. (GE. 47)

Sormak parasız. (GE. 80, GHT. 155)

Güzelä bakmak hairdır (sevaptır, hayırdır). (GE. 62, GHT. 143)

İş işlemeye (işlemek), kadınca (bir Gagauz halk oyunu) oynamaa benzemeer. (GE. 66, GHT. 146)

Onun aazına (ağzına) kaşık uydurmaa zor. (GE. 75)

b.) İsim-fiilli yan cümlelerin yer tamlayıcısı durumunda olduğu atasözleri:

Her bir kuş, *çalmasından* (çalgısından) tanınır. (GE. 63, GHT. 144)

Köpek bok yimekten vazgeçmes. (GE. 71, GHT. 149)

Haylazlı *yürüyüşündän* annaşılır. (GE. 62)

Gaarga (karga) bok imekten (yemekten) deniz mundar olmas. (GE. 60, GHT. 142)

c.) İsim-fiilli yan cümlelerin zarf tümleci durumunda olduğu atasözleri:

Aalık (ağalık) *vermeklan* olur. (GE. 46, GHT. 131)

Su taşımaklan dermen dönmaz. (GHK. 30)

Aşağıdaki iki atasözünde “baaşlan- ve sok-” fiillerine eklenen *-ma* isim-fiil eki fiilimsi özelliğini yitirerek sıfat görevinde kullanılmıştır. Bu durumda kendilerinden sonra gelen *at* ve *akıl* sözcüklerinin niteleyicisi durumunda olmuşlardır.

Baaşlanma atın dışına bakılmaz. (GE. 48)

Sokma akıl, akıl olmaz. (GE. 80, GHT. 154)

2.2.2. Sıfat-fiilin Oluşturduğu Girişik Birleşik Cümle Yapısındaki Gagauz Atasözleri

Gagauz atasözlerinde sıfat-fiilli girişik birleşik cümleler kurulurken *-miş*, *-an*, *-en*, *-dik*, *-dik*, *-acak* sıfat-fiil eklerinden yararlanılmıştır. Bu ekler içinde özellikle *-an*, *-en* sıfat-fiilinin kullanıldığı atasözü örnekleri çoğunluğu oluşturmaktadır.

Gagauz atasözlerinde sıfat-fiillerin bulunduğu sözcükler, kimi zaman bir ismin niteliğini gösteren sıfat türü olarak, kimi zamanda yalnız başına isim türü olarak temel cümlenin öznesi, nesnesi, yer tamlayıcısı ve yüklemi görevinde kullanılmıştır.

a.) Sıfat-fiilli yan cümlelerin özne durumunda olduğu atasözleri:

Aşağıda verilen örneklerde bir adla tamlama kurarak o adı niteleyen sıfat-fiiller, temel cümlenin öznesi durumundadır.

Sürüdän ayrılan koyunu (s.) / canavar iyirmiş. (GE. 81)

Başladuın (başladığın) iş (s.) / yarım kalmas. (GE. 49, GHT. 134)

Akacak kan (s.) / damarda durmas. (GE. 46, GHT. 131)

Bana diymeyen (değmeyen) yılan (s.) / bin yıl yaşasın. (GE. 49, GHT. 134)

Ummadıın (ummadığın) kütük (s.) / araba deviririr. (GE. 83)

Erkän koşan beygir (s.) / sonunda düşer. (GE. 59)

Aşağıdaki örneklerde ise temel cümlenin öznesi olan sıfat-fiiller, tamlayan unsurları bulunmadığından tür değiştirerek bu defa isim olmuşlardır.

Tekeei (tekkeyi) bekleen (i.) / çorbai ir (yer). (GE. 82, GHT. 156)

Alatlayan (i.) / geeri kalêr. (GE. 47)

Dooru yoldan gidän (i.) / geç etişer. (GE. 56)

Amanet ata binän (i.) / çamurun koyusunda inär. (GE. 47)

Denize düşen (i.) / ilana (yılana) sarılır. (GE. 55)

Annayan (i.) / turp isin. (GE. 47, GHT. 132)

b.) Sıfat-fiilli yan cümlelerin nesne durumunda olduğu atasözleri:

Çekettirilmiş (başlanmış) işi (s.) / basar. (GHT. 138, GE. 54)

Derici, sevdiü derii (deriyi) (s.) / yerdän yerä urur. (GE. 55, GHT. 139)

Öküz eştii toprai sırtına atarmış. (GE. 76)

c.) Sıfat-fiilli yan cümlelerin yer tamlayıcısı durumunda olduğu atasözleri:

Alatlan yapılan işä (s.) / şeytan karışêr. (GE. 47)

Kaz gelecek yerden (s.) / tauu (tavuğu) kıskanma. (GE. 68, GHT. 148)

Taş *olduu yerde* aırdır. (GE. 81, GHT. 156)

Erkes *bildiindän* (i.) / geeri kalmasın. (GE. 59, GHT. 144)

Parmaan girmedii yere (s.) / kafanı sokma. (GE. 77, GHT. 153)

Geç gelene (i.) / ya suvan (soğan) ya süven (sopa). (GE. 60, GHT. 142)

ç.) Sıfat-fiilli yan cümlelerin yüklem durumunda olduğu atasözleri:

Bereket, *verenin*. (GHT. 135)

2.2.3. Zarf-fiilin Oluşturduğu Girişik Birleşik Cümle Yapısındaki Gagauz Atasözleri

Bu cümle yapısındaki Gagauz atasözleri kurulurken *-kan, -kän, -kana, -incä, ünçe, -incäk⁴, -dikça⁵, -e, -p, -madan, -meden, -diynän, -duynan* zarf-fiilleri kullanılmıştır. Diğer iki fiilimsi çeşidine göre zarf-fiillerle kurulan girişik birleşik cümlelerin önemli bir özelliği de sanki iki başka cümleymiş gibi gözükerek temel cümleden kolaylıkla ayırt edilebilecek bir görünümde olmalarıdır (Altun, 2004: 84). Bu yönden zarf-fiiller bir nevi cümleleri *bağlama* fonksiyonuna da sahiptirler. Zarf-fiil eklerinden özellikle *-ıp* ve *-ken* zarf-fiilleri vasıtasıyla bir cümle içerisinde bir ya da birden çok anlatım birbirine bağlanabilmektedir (Karahan, 2000: 19).

Aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere Gagauz atasözlerinde zarf-fiiller ve zarf-fiil grupları genellikle zaman zarfı göreviyle yer almıştır. Bununla birlikte kimi örneklerde temel cümledeki fiili durum açısından belirtenler yani durum zarfı olarak kullanılanlar da bulunmaktadır.

a.) Durum zarfı olarak:

İi (iyi) koyun gezer başın *iildip*. (GE. 65)

İhtârlar işi *düşünüp* ta yapêrlar. (GE. 64)

Ateştän *kurtulup*, yalına raz geldi. (GE. 48)

Yalan söyleyip –kendisi inanêr. (GE. 85)

b.) Zaman zarfı olarak:

Araba devrildiinän, yolu gösterän çoktur. (GE. 47, GHT. 133)

Köpek suya düşmeyince yüzmää üürenmâzmiş. (GE. 71)

Sıçan *tülendikçe* üşürmüş. (GE. 79)

Biri *yölmedän (ölmeden)* öbürüne yer kalmas. (GE. 51, GHT. 136)

Süde maya koymadan, yuurt (yoğurt) olmas. (GE. 81, GHT. 155)

Musaafirlää gittiynän, torba yanında olsun. (GE. 73)

İki gönül bir olduynan samannık saray olur. (GE. 65)

Zenginın keefi gelincäk fukaarenin canı çikêr. (GE. 87)

Bän gelirkän sän gidersin. (GE. 49)

Demir *kızginkan* örselener (dövülür). (GE. 55)

Baba *yokkana* –ev daaler. (GE. 51)

⁴ Nevzat Özkan, Gagauz Türkçesindeki *-mca* veya *incäk* zarf-fiilinin, Eski Anadolu Türkçesinde var olan ve *-mca* işleviyle kullanılan *-ıcak* ekinin bir kalıntısı olduğunu söylemiş ve bu ekin, *-mca* kadar yani zaman anlamında kullanıldığını ifade etmiştir (1996: 175).

⁵ *Buldukçan* bunêr. (GE. 52) atasözü örneğinde olduğu gibi *-dikça* zarf-fiil ekinin sonunda *n* ünsüzü de bulunabilmektedir (Doğan, 2010: 119).

Bu örneklerde zarf-fiil eklerini almış yan cümleler, esas yüklem cümle başında bulunmasından dolayı temel cümleden sonra geldiği gibi cümlelerin devrik yapıda olmasına da yol açmıştır.

Bekledi yımırta tokada gelincä. (GE. 50)

İşleyecek leleklär ötüncä. (GE. 67)

İçmiş domuza dayka deyincä. (GE. 64)

Yan cümlelerin temel cümleden sonra gelmesi durumu yüklem yalnızca cümle başında olduğu örneklerde değil cümle ortasında bulunduğu örneklerde de gözlenir. Bu atasözünde yan cümle de devrik biçimdedir.

Prost tauk aarêr holuynu yımırta geldiynän kapuya. (GE. 77)

İi (iyi) koyun gezer başın iildip. (GE. 65)

Bazen de bu girişik birleşik cümle çeşidinde; yan cümle devrik, temel cümle kurallı (düz) yapıda olabilir.

Etişmeyincä (yetişmeyince) dereyâ, paçalarını suama (sıvama). (GE. 59, GHT. 159)

Aşağıdaki üç atasözünde ise aynı anlamdaki fiillere getirilen *-e* ve *-a* zarf-fiil ekleri durum zarfı olarak ikileme biçiminde kullanılmıştır.

Söleye söleye aazımda tüü (tüy) bitti. (GE. 80, GHT. 155)

İşleyä-işleyä kıçımda gaargalar yuva yaptı. (GE. 67)

Baara-baara aazımda tüü (tüy) kalmadı. (GE. 48)

2. 3. İç İçe Birleşik Cümle Yapısındaki Gagauz Atasözleri

Zeynep Korkmaz, iç içe birleşik cümleyi “Çekimli hâlde bulunan ve yardımcı cümle görevinde olan bir cümlelerin, temel cümle içinde onun bir ögesi olarak yer aldığı birleşik cümle türü.” şeklinde tanımlamıştır (Korkmaz, 2007: 122). Temel cümleye bağlı olan yan cümle görevindeki iç cümle, onun nesnesi konumundadır. İç içe birleşik cümle özellikle bir sözün doğrudan aktarıldığı anlatımlarda kullanılır (Özkan ve Sevinçli, 2013: 201). Bu yüzden direkt aktarılan bölüm genel olarak tırnak içinde verilir. Kimi zaman da virgül işareti kullanılır. Bu form, iç içe birleşik cümlelerin ayırıcı bir özelliğidir.

Bu açıklamalara göre Gagauz Türkçesi atasözlerine bakıldığında taranan kaynaklar içinde iç içe birleşik cümle yapısında olan çok az örnekle karşılaşmıştır. Bu atasözlerinde iç cümleler tırnak işaretiyle temel cümle içinde verilmiştir. Ayrıca bu birleşik cümle türündeki Gagauz atasözlerinden yalnızca biri devrik cümle biçimindedir. Diğerleri kurallı cümledir.

İç içe birleşik cümlelerde yan cümle durumundaki iç cümle, bazı fiillerde (*de-*, *anla-*, *bil-*, *addet-*, *farzet-*, *bulun-* vb.) temel cümleye doğrudan katılabilir (Özmen, 2013: 179). Doğrudan anlatımın esas fiili *de-* fiilidir. Gagauz atasözlerinde iç içe birleşik cümlelerin *de-* fiiliyle kurulduğu görülür. Aşağıdaki örneklerde iç cümleler, yüklemi *de-* fiiliyle çekimli olan temel cümleye dolaysız bir şekilde bağlanmıştır. Bu örneklerde yüklem işlevi gören *de-* fiili ilk örnekte tasarlama kiplerinden emir kipiyle çekimlenmiştir ve olumsuz hâldedir. İkinci örnekte ise geniş zamanın rivayet birleşik çekimindedir. Aynı zamanda kurallı cümle biçiminde olan bu atasözleri, iç yani yan cümlelerin önce temel cümlelerin sonra gelmesi bakımından Türkçenin cümle yapısına da uygundur.

Tauşana (tavşana) “kaç”, tazıya da “tu” deme. (GHT. 156)

Kara mandaya “gök” deyärmiş, gelenä dä –“yok” deyärmiş. (GE. 68)

Aşağıdaki iki örnekte de yine aynı görevdeki *de-* fiili *-di* görülen geçmiş zaman ekiyle çekime girmiştir. Birinci atasözünde *de-* fiilinden önceki iç cümle bir soru cümlesidir. İkinci atasözünde ise bu kez tırnak içinde verilen iç cümlelerin bir isim cümlesi olduğu görülmektedir.

Şarap mı dedin severim gaz katran sevmem. (GE. 81, GHT. 155)

Avcılımda (avcılığım) av eti imedim, sevdiceemä “*ayolum*” demedim. (GE. 48)

Bu atasözünde temel cümle yüklemi olan *de-* fiili anlatılan geçmiş zaman çekimindedir. *de-* fiilinin nesnesi görevindeki iç cümle yüklemi ise tasarlama kiplerinden *-mal* gereklilik kipiyle çekimlidir. Gagauz Türkçesinde bu ekin yanı sıra istek eki almış fiilden önce getirilen *lâzım* sözcüğüyle de gereklilik kipi karşılanır (Doğan, 2010: 124). Ancak burada *lâzım* sözcüğünün, gereklilik kipinin asıl eki olan *-mal* ekli fiilden önce geldiği görülmektedir.

Tilkiyi düünä çararmışlar, *yakalık gelinä lâzım olmalı* demiş. (GHK. 30)

Devrik cümle biçiminde olan bu atasözünde, geniş zamanın olumsuz çekimindeki *de-* fiili iç cümleden önce gelerek iç içe birleşik cümle mantığına aykırı bir durum göstermiştir.

Kimsey demes “*benim yuurtum* (yoğurtum) *eeşi* (ekşi). (GE. 70)

2.4. Açıklama Birleşik Cümlesi Yapısındaki Gagauz Atasözleri

Açıklama birleşik cümlelerinde yan cümle, temel cümlede belirtilen iş veya oluşu açıklar. Temel cümle, yan cümleden önce gelir ve bu iki cümle noktalama işaretlerinden iki nokta “:” ile birbirine bağlanır (Özkan, 1996: 216). Bilindiği üzere iki noktanın fonksiyonlarından biri de açıklama yapılacak cümlelerin sonunda kullanılmasıdır. Gagauz atasözlerinde açıklama birleşik cümlelerine çok sık rastlanmaz, örnekleri sayılıdır.

Dostlar üç çeşittir: Para dostu, karı dostu, halis dostu. (GE. 56, GHT. 140)

Gündän dooru yok: hepsini yısidêr. (GE. 62)

Saa olasin Hacıyka bulü: tok geldim aaç çıkêrim. (GE. 78)

Kim ödünçlän yaşêr, ondan kaç: vermä ona ödünç. (GE. 70)

Alttağı atasözünde temel cümle, *mi* soru ekiyle kurulmuş bir soru cümlesidir. Burada temel cümle fiili geniş zaman çekiminde olduğundan *mi* soru eki bu zaman ekinden sonra gelmiştir. Gagauz Türkçesinde, Türkiye Türkçesinden farklı olarak yüklemi geniş zaman çekiminde olan soru cümlelerinde *mi* soru eki bu bildirme kip ekinden sonra gelmektedir. Oysa Türkiye Türkçesinde *mi* soru eki, geniş zaman kipinde bu kip ile şahıs eki arasında yer alır (Argunşah ve Argunşah, 2007: 252-253). “Kız büyütüyor musun” gibi.

Kız büüdersin mi: büüt nicä pençerä çiçeeni. Bilmeersin kimin elinä düşecek. (GE. 70)

2.5. Karmaşık Birleşik Cümle Yapısındaki Gagauz Atasözleri

Bir atasözünde, birden fazla birleşik cümle türünün yer aldığı atasözleridir. Bu yapıdaki atasözlerinde bulunan birleşik cümleler aynı veya farklı türden olabilmektedir.

Bilindiği gibi Gagauz Türkçesi; yalın, akıcı, anlaşılır ve basit cümlelerden ziyade karmaşık ve uzun cümlelerin kullanıldığı bir dildir. Ancak Gagauz atasözleri bunun aksine bir durum sergilemiş ve bu atasözlerinde sanılandan daha az karmaşık birleşik cümle örneğine rastlanılmıştır.

Bu çalışmada birleşik cümleler başlığı altında ele alınan cümle türlerine göre Gagauz atasözlerinde karşılaşılan karmaşık birleşik cümleler şu şekildedir:

Şartlı birleşik cümle + girişik birleşik cümle şeklinde:

Gelecee *varsa* *görecee* de olacêk. (GE. 60, GHT. 142)

İki tarafı da şartlı birleşik veya girişik birleşik cümleden meydana gelen Gagauz atasözleri sıralı cümle biçimindedir.

Şartlı birleşik cümle + şartlı birleşik cümle şeklinde:

Üçüncü ve dördüncü atasözünde aynı kökteki fiil üstüne eklenen şart kipi, ilk cümlelerde olumlu ikinci cümlelerde olumsuz hâliyle kullanılmıştır.

Dostun *kötülärsä* –küsmä! Duşmanın *metedirsä* düşün! (GE. 57)

Borcun *yoksa*, kefil ol; işin *yoksa*, şaat ol. (GE. 52, GHT. 136)

Bakarsan –baa olur, *bakmaarsan* –daa olur. (GE. 48)

Ursam da, iş hayırsız, *urmasam* da –hayırsız. (GE. 83)

Girişik birleşik cümle + girişik birleşik cümle şeklinde:

Gelene hoş geldin *gidene* uurlar olsun. (GE. 61)

Geç musafirlere kemik *imek*, bulaşık *içmek*. (GE. 60, GHT. 142)

İnsan *yüşenirkan yürümeye*, doyanmas *kaçmaa*. (GE. 65, GHT. 146)

Dalı *incäykana* bükmää lâzım, *kalınnadıynan* –kırılêr. (GE. 55)

Uşak *sevildii yere* gider, yeşek *düüldüü yere* gider. (GE. 83, GHT. 157)

Çok gezen çok bilmes *çok çeken* çok bilir. (GE. 54, GHT. 138)

Yüklemlerinin ortak olması bakımından bağımlı sıralı cümle özelliği de gösteren bu atasözü her iki cümlede zarf-fiil ekine yer verilmiş olması nedeniyle bir karmaşık birleşik cümle örneğidir. Devrik yapıdaki bu atasözünde ikinci cümlede gösterilmeyen yüklem görevindeki *islâ* sözcüğünün üstünde bulunması gereken *-dir* bildirme eki de kullanılmamıştır.

Bayır *islää* (iyi) kısaykana, düün uzunkana. (GE. 49, GHT. 135)

Aşağıdaki atasözleri hem girişik birleşik cümleden hem de açıklama birleşik cümlesinden oluşmuş bir karmaşık birleşik cümle örneğidir. Girişik birleşik cümleli kısım birinci atasözünde sıfat-fiil grubu, ikinci atasözünde isim-fiildir.

Sölenmiş laf kuş gibi: çıktı – uçtu, tutmaycan. (GE. 80)

Yaşamak kiriş-kiriş: biri gelir, biri gider. (GE. 85)

Açıklama birleşik cümlesi olan aşağıdaki atasözünü aynı zamanda bir iç cümleyi de barındırdığından karmaşık birleşik cümle yapısındadır. Ancak bu atasözünü “Onun üzünâ tükürersin, o deer “Yaamur yayêr!” ya da “Onun üzünâ tükürersin, o “Yaamur yayêr!” deer.” formlarından birinde de olabilirdi. Şayet böyle olsaydı karmaşık birleşik cümle olmaktan çıkar hem iç içe birleşik cümle hem de bağımsız sıralı cümle kategorisine girerdi. O zaman ilk cümlesi basit cümle, ikinci cümlesi iç içe birleşik cümle olan bir sıralı cümle türüyle karşı karşıya kalırdı. Yine şu anki hâliyle iki ayrı cümleden oluşması bakımından sıralı cümle şeklinde olsa da bu cümle türü içinde değerlendirilmesi uygun değildir.

Onun üzünâ tükürersin, o deer: “Yaamur yayêr! (GE. 75)

3. Sıralı Cümle Yapısındaki Gagauz Atasözleri

Sıralı cümle, birbirinden bağımsız olan iki veya daha fazla cümlenin yan yana ya da art arda dizilmesiyle oluşan cümlelere denir. Zira her bir cümle yalnız başına kullanıldığında bir yargıya ve bir

anlama sahiptir. Sıralı cümlede en önemli husus cümlelerin temel cümle, yan cümle ilişkisiyle değil anlam ilişkisiyle birbirine bağlı olmasıdır (Aktan, 2009: 134; Özkan ve Sevinçli, 2013: 209; Atabay vd., 2003: 108). Bunun yanı sıra bu cümle türünde birden fazla bağımsız cümlelerin bağlanması sıralama bağlaçlarından, virgülden veya noktalı virgülden yararlanılmıştır (Aktan, 2009: 134; Özkan ve Sevinçli, 2013: 209). Kullanılan bu noktalama işaretleri, sıralı cümle yapısındaki cümlelerin kolayca ayırt edilmesini sağladığı gibi sözü edilen cümle türüne de şekilce bir özgünlük kazandırmıştır.

Türkiye Türkçesinde sıralı cümleler anlam ilgisine ve ortak öge kullanımına göre *bağımlı sıralı cümle ve bağımsız sıralı cümle* şeklinde iki ana başlıkta incelenir. Sıralı cümle kuruluşundaki Gagauz atasözleri de bu anlayışa uygun olarak değerlendirilmiştir. Her iki başlık altındaki Gagauz atasözleriyle ilgili genel bir değerlendirme yapılırsa kurallı cümle şeklinde olanların devrik cümle şeklinde bulunanlara göre çoğunlukta olduğu söylenebilir.

Sıralı cümle yapısındaki Gagauz atasözlerinin genellikle iki cümleden oluştuğu görülür. Çok fazla olmamakla beraber üç veya dört cümlelerin arka arkaya getirilmesiyle oluşmuş atasözlerine de rastlanır. Bu atasözlerinde dikkati çeken nokta cümlelerin zaman bakımından birbiriyle örtüşmesi, bir uyum içerisinde olmasıdır. Aşağıda verilen örneklerde birinci cümlelerin yüklemi hangi kip ve şahıs ekiyle çekime girmişse diğer cümle yüklemeleri de ona göre aynı şekilde devam etmiştir. Elbette bu durum yalnızca buradaki üç örnekle sınırlı değildir. Bağımlı ve bağımsız sıralı cümle başlıkları altında sıralanan diğer Gagauz atasözleri de aynı tarzdadır. O hâlde cümlelerdeki bir hareketin, işin veya durumun aynı zamanda gerçekleşmesi sıralı cümle türünün bir özelliğidir. Bu örnek atasözlerinde cümlelerin virgül veya noktalı virgül yardımıyla bağlandığı görülür.

Çok gezmiş, çok görmüş, çok bilmiş, çok şey öğrenmiş. (GE. 54)

Er açıldı, er yuttu, kardaşlar beni unuttu. (GE. 58)

Gelmiş, görmüş, gitmiş. (GE. 61, GHT. 142)

İleri git, süser, geri kal teper. (GE. 65)

Bazı sıralı cümle kuruluşundaki Gagauz atasözlerinde ilk cümleden sonra virgül yerine nokta tercih edilmiştir.

Haram helali de getirir. Harmut aacından yırak düşmäs. (GE. 62)

Her sazdan düdük olmaz. İrisi da var. (GE. 64)

3.1. Bağımlı Sıralı Cümle Yapısındaki Gagauz Atasözleri

İki müstakil cümlelerin en az bir ya da birden fazla ögesinin ortak olduğu sıralı cümle çeşididir. Cümleler, hem anlam hem de öge bakımından birbirine bağlıdır.

H. İbrahim Delice, bağımlı sıralı cümle için “*Aynı zaman diliminde gerçekleşen veya birbirini takip eden bir zaman seyri sergileyen iki cümlelerin öge ortaklığı ile yan yana kullanılmasının adıdır.*” (2012: 875) şeklinde bir tanım yapmıştır. Bu cümle türü, ögelerin ortak kullanımı açısından dilde en az çaba kuralına en iyi örneği oluşturmaktadır (Delice, 2003: 147). Bilhassa da ortak ögenin ikinci cümlede tekrar edilmediği atasözleri bu kuralı daha geçerli kılmaktadır. Cümleler arasında tek bir öge ortak olabileceği gibi birden fazla öge de ortak olabilir. Buna göre bağımlı sıralı cümle özelliği gösteren Gagauz atasözleri, *tek ögesi ortak olan ve birden fazla ögesi ortak olan* olmak üzere iki ayrı başlık altında ele alınmıştır.

Tek Ögesi Ortak Olan Gagauz Atasözleri

Ortak Özneli Gagauz Atasözleri:

Bağımlı sıralı cümle yapısındaki Gagauz atasözlerinin bazısında ortak özne olan sözcük aşağıda sıralanan örneklerde de görüleceği gibi açık bir şekilde cümle içinde bulunur. Bu tip atasözlerinde ilk cümlede kullanılan ortak özneye ikinci cümlede yer verilmemesinden bunun bir özellik hâlini aldığı anlaşılmaktadır.

Allaa bir kapuyu kapêr, başka kapuyu açêr. (GE. 47)

Baa istemeer dua, isteer kazmaa. (GE. 48, GHT. 134)

Çiçek açılırkan kokar, kuruduynan kokmas. (GE. 54)

Kafaylan *duvar* delinmez, akıllan delinir. (GE. 67, GHT. 147)

Meyhaneci hovardayı sever, kızını vermez. (GE. 73, GHT. 150)

Karının saçı uzundur aklı kısadır. (GE. 68, GHT. 147)

Para -alaca mezar, dünneyi gezâr. (GE. 77)

Şkembeci (işkembeci) tuluma dönmüş, taa yemek isteer. (GE. 81)

Tarla dua istâmeer –kazma isteer. (GE. 81)

Onun lafi çuvala girmes, torbaya sıymas. (GE. 75, GHT. 152)

Bazı atasözlerinde ortak özne gizlidir. Cümlede sözcük olarak açıkça yer almaz. Böyle durumlarda yüklem taşıdığı şahıs ekine bakılarak öznenin ne olduğu anlaşılır. Şahıs ekinin belirttiği kişi zamiri ne ise özne de o olur. Aynı cümle yapısındaki ortak özneye sahip Gagauz atasözlerinin önemli bir kısmı bu şekildedir. Yüklemi 2. teklik şahısla çekimli örnekler çoğunlukta olmakla birlikte 1. ve 3. teklik şahıs ile 1. çokluk şahısta olan örnekler de görülmektedir.

Dişinnän kırêêr, *dilinnän yalêêr*. (GE. 56)

Suya götürü, *susuz getiri*. (GE. 80)

Ooluna güvenme, *koluna güven*. (GE. 76, GHT. 152)

Gündüz aazını kapa, *gece kapunu kilitle*. (GE. 62, GHT. 143)

Kafamı kır, *hatırımı kırma*. (GE. 67, GHT. 147)

Köyü metet, *kasabada yaşa*. (GE. 71, GHT. 149)

Söylersin, *fena olursun*; *söylemessin*, *hasta olursun*. (GE. 80, GHT. 155)

Eeri oturalım, *dooru konuşalım*. (GE. 58, GHT. 141)

Öyle bulduk, *böyle götüreceis*. (GE. 76, GHT. 153)

Gelmiş, *görmüş*, *gitmiş*. (GE. 61, GHT. 142)

Kışın olsam kedi, *yazın olsam köpek*. (GE. 69)

Misal bu atasözünde her iki cümlelerin öznesi yüklem olan fiilin aldığı şahıs ekinden belli olsa da *sän* kişi zamiri ilk cümlede gösterilmiştir.

Dostluu aklında sän tut, *körlük yapanı –unut*. (GE. 56)

İki ayrı cümlelerin özne bakımından ortaklık gösterdiği alttaki atasözlerinde yüklem cümle başında yer almıştır.

Attım bir taş yamaca, (v)urdum bir kuş alaca. (GHT. 133)

Yap iilik, bul kemlik. (GE. 85, GHT. 158)

Ortak Yüklemler Gagauz Atasözleri:

Aşağıda sıralanan Gagauz atasözlerinde ortak yüklem, hem ilk cümlede hem de ikinci cümlede kullanılmıştır. İlk cümlede olumlu olan yüklem diğer cümle de olumlu devam etmiştir.

Zenginın parası parası *çoktur*, fukaarenin uşakları *çoktur*. (GE. 87, GHT. 160)

Büün ölen büün *gömüler*, yarın ölan yarın *gömüler*. (GE. 53)

Fena birnik (tahsildar) bir yöküz (öküz) *satar*, islaa birnik iki yöküz *satar*. (GE. 60, GHT. 142)

Yıldıza gök *yaraşêr*, gökâ bulut *yaraşêr*. (GE. 86)

Uşaa *sev* beşiktâ, kocanı *sev* döşektâ. (GHK. 30)

Ortak yükleme sahip Gagauz atasözlerinin bir bölümünde birinci cümlede kullanılan yüklem tekrarı önlemek amacıyla ikinci cümlede yinelenmemiştir. Bu sayede söyleyiş de daha etkili ve çarpıcı kılınmıştır.

Dünneyi güneş *aydınadêr*, adamı - bilgi. (GE. 57)

Kaskatı döşää aalemâ *döşeer*, kabayı -kendisinâ. (GE. 68)

Keptara (yeleğe) da *yakışêr*, çoraba da. (GE. 69)

Bala da *konêr*, boka da. (GE. 49)

İsim veya fiil türünden ortak yükleme sahip bu iki atasözünün yine sadece ilk cümlesinde kullanılan yüklem, yukarıdaki örneklerden farklı olarak öznenen sonra gelmiştir. Aynı zamanda yüklemi isim olan ilk atasözünde +*dir* bildirme eki düşmüştür.

Kuşlar *belli* uçmakta, insannar sa- dostlukta. (GE. 72)

Ayı *buyurmuş* tilkiyâ, tilki da kuyruuna. (GE. 48)

Gagauz Türkçesi atasözlerinde, ikinci paragrafta bahsedilen durumun zıttı olan bir örneğe rastlanmıştır. Aşağıdaki atasözünde görüldüğü üzere ortak yüklem bu kez ilk cümlede değil ikinci cümlede yer almıştır.

Yol yürümeknen, borç yödemeknen *biter*. (GE. 86, GHT. 159)

Gagauz atasözleri arasında bağımlı sıralı cümleyi oluşturan cümlelerin her ikisinde de ortak yüklem söylenmediği eksilteli cümle örnekleriyle karşılaşılmıştır.

Çok laf dermende, az laf erinde. (GE. 54)

İnsan konuşa konuşa, hayvan kokuşa kokuşa. (GE. 65, GHT. 146)

Ortak Yer Tamlayıcılı Gagauz Atasözleri:

Bu grupta yalnızca bir atasözüne denk gelinmiştir. Yer tamlayıcısının iki cümlede de tekrarlandığı bu atasözünde ilk cümledeki yüklemi isimken ikinci cümledeki yüklemi olumsuz bir fiildir.

Laflardan fayda pek aaz, *laflardan* karnın doymaz. (GE. 72)

Birden Fazla Ögesi Ortak Olan Gagauz Atasözleri

Tek ögesi ortak olan bağımlı sıralı cümle yapısındaki Gagauz atasözlerinin yanı sıra birden fazla ögesi ortak olan atasözleri de bulunur. Bu başlık altındaki atasözleri iki şekilde gruplandırılabilir:

a.) Ortak ögelerin her iki cümlede gösterildiği atasözleri:

Pelicään (beliğin) *erdä* (yerde) sürünsün, metinin (namın) *erdä* örüsün. (GE. 77) (*Ortak ögeler: gizli özne, yer tamlayıcısı*)

Irzlıya dokun da *geç*, ırsızdan sakın da *geç*. (GE. 64, GHT. 145) (*Ortak ögeler: gizli özne, yüklem*)

Esasen dört ayrı cümleden meydana gelmiş olan bu atasözünde ikinci ve dördüncü cümlelerin yüklemeleri ortaktır. Her bir cümlenin yüklemi teklik 3. şahıs çekiminde olduğundan dört cümlede ortak olan öge gizli öznedir.

Zurnayı görür zurnaya *mayil olur*, çöşmeye gider kurnaya *mayil olur*. (GE. 87)

Yüklemeleri ve yer tamlayıcıları ortak olan aşağıdaki atasözünün ikinci cümlesinde yinelenen öge yalnızca yer tamlayıcısı olmuştur.

Kimisinde var dert, kimisinde dört. (GHT. 149)

b.) Ortak ögelerin sadece ilk cümlede gösterildiği atasözleri:

İnsan arasında insan ol. Hayvan olma. (GE. 65) (*Ortak ögeler: gizli özne, yer tamlayıcısı*)

Kışın yap taliga, yazın da kızak. (GE. 69, GHT. 148) (*Ortak ögeler: gizli özne, yüklem*)

Başını serinde tut, ayaklarını sıcakta. (GE. 49, GHT. 134) (*Ortak ögeler: gizli özne, yüklem*)

3.2. Bağımsız Sıralı Cümle Yapısındaki Gagauz Atasözleri

H. İbrahim Delice, bağımsız sıralı cümleyi “*Aynı zaman diliminde gerçekleşen veya birbirini takip eden bir zaman seyri sergileyen iki cümlenin öge ortaklığı olmaksızın yan yana kullanılmasının adıdır.*” (2012: 875) şeklinde tanımlamıştır.

Cümleler arasında öge ortaklığı olmayan ancak anlam bakımından birbirini izleyen sıralı cümle çeşididir. Gerek öge gerekse şekil itibarıyla birbirinden bağımsız olan bu cümlelerin ortaklığı anlam ilgisine dayanır. Bağımsız sıralı cümleyi oluşturan her bir cümle ayrı kullanıldığında bir anlama sahiptir. Ancak birlikte kullanıldıklarında anlamsal yönden bir bağ oluştururlar (Atabay vd., 2003: 108; Özkan ve Sevinçli, 2013: 215).

Bağımsız sıralı cümle yapısındaki Gagauz atasözlerinde her cümlenin öznesi, nesnesi, yüklemi ve diğer ögeleri farklıdır yani kendine aittir. Bu tip Gagauz atasözlerinde cümleler arasında anlam yakınlığıyla beraber anlam karşıtlığı da söz konusudur. Bu karşıtlık cümlelerin yüklemeleri arasında olabildiği gibi başka bir ögesinde de olabilmektedir.

Örneğin; *Körpâ aaç iilir, kart aaç iilmäs*. (GE. 71) atasözünde özne görevindeki sözcükler sıfat tamlaması biçimindedir ve burada sıfat unsuru olan *körpâ ve kart* sözcükleri birbirinin karşıtıdır. Cümlelerin öznelerindeki bu karşıtlığın yüklemeleri de etkilediği görülür. Fiil kökleri ortak olan yüklemelerden biri geniş zamanın olumlu, diğeri aynı zamanın olumsuz hâlinindedir.

Bahsi geçen duruma örnek başka atasözleri de şu şekildedir:

Boş fiçi yöteer, dolu fiçi yötmeer. (GE. 52).

Büüklär borç yapar, küçüklär harç edör. (GHK. 30)

Aşağıdaki atasözlerinde karşıtlığın yüklemeler arasında olduğu görülür.

Haydan geldi, huya gitti. (GE. 62)

Traş paalı, şarap ucus. (GE. 82, GHT. 157)

Sän brakmêersın ölsün –o brakmêêr yaşayasın. (GE. 78)

Bu sıralı cümle türündeki atasözlerini oluşturan cümlelerin öğeleri arasında karşıtlığın yanı sıra yakınlık da olabilmektedir. İlk atasözünde özne olan *at ve eşek* sözcükleri ile ikinci atasözünde aynı görevdeki *sel ve kum* sözcükleri yakın anlamlıdır.

Atlar itişir yeşekler çeker. (GE. 48, GHT. 133)

Sel gider, kum kalır. (GE. 79, GHT. 154)

Bunların dışında herhangi bir karşıtlık veyahut yakınlık barındıran sözcüklerin bulunmadığı atasözleri de mevcuttur. Böyle örneklerde cümleler anlam bakımından, olumlu-olumsuz veya olumsuz-olumlu şeklinde olabilir.

İnsan ihtiyarlıe, yürek ihtiyarlımeye. (GE. 65, GHT. 145)

İnsan ölü, borç ölmes. (GE. 65, GHT. 146)

Akıl (veren) çok, para (veren) yok. (GHT. 131)

Ya da alttaki örnekler gibi bütün cümleler sadece olumlu veya sadece olumsuz anlam da bildirebilir.

Harç-borç bitmâz, ii gün gelmâz. (GE. 62)

Göz bakar, can çeker. (GE. 61, GHT. 142)

Muflet (mühlet, zaman) gelmiş, beegir laf söylemiş. (GE. 73, GHT. 150)

Kara mangır erâ batmaz, sölersin o hiç ıldırılmaz. (GE. 68)

Bağımsız sıralı cümle kuruluşundaki Gagauz atasözleri aşağıdaki örnek gibi yalnızca soru cümlelerinden de meydana gelmiş olabilir.

Çobandan padişaa olur mı? Aaştan maşa olur mı? (GE. 54, GHT. 138)

Bağımsız sıralı cümlede, her cümle yüklemine aldığı kip ekleri farklılık gösterebilir. Örneğin aşağıdaki atasözünün bünyesinde iki farklı tasarlama kipi bulunmaktadır. İlk cümle yüklemi istek kipi *-(y)e* ile çekimliken ikinci cümle yüklemi emir kipindedir.

Ben sana göstereyim samannı, sän bul kapusunu. (GE. 49, GHT. 135)

Bağımsız sıralı cümle türündeki Gagauz atasözleri arasında diyalog şeklinde kurulmuş örnekler görülmektedir. Karşılaşılan üç örnekten ikisi karşılıklı konuşma şeklinde, diğeri soru-cevap şeklindedir. İlk iki atasözünde her cümle başında konuşma çizgisinin kullanıldığı görülür.

–Baba bir hırsız tuttum. –Al da gel. –Gelmeer. –Bırak da gel. –Bırakmayor. (GE. 48, GHT 134)

–Baba deve bir akça. –Bırak ta gel. –Baba deve bin akça. –Al da gel. (GE. 48, GHT. 134)

Yatêr elim elim üstünä. Ne yatmasın? Ona ekmek elden su göldän. (GE. 85)

Bu başlık altında buraya kadar sıralanan örnekler öge yönünden birbirinden tamamıyla bağımsız ancak anlamca birbirini tamamlayan birbirinin devamı niteliğinde olan atasözleridir.

4. Bağlı Cümle Yapısındaki Gagauz Atasözleri

Cümlelerin birbirine bağlanmasında farklı görevlerdeki cümle başı bağlaçlarının rol oynadığı atasözleridir (Özkan ve Sevinçli, 2013: 218). Nadejda Özakdağ'ın bir makalesinde,⁶ Gagauz Türkçesi söz diziminde bağlaçlarla kurulan cümlelerin "birleşik cümle" olarak değerlendirildiği görülmektedir

⁶ Özakdağ, Nadejda (2013) *Gagauzcanın Söz Diziminde Komşu Dillerin Etkisi*, Tehlikedeki Diller Dergisi, C. 3: 3: 71-84.

(2013: 79). Ancak biz çalışmamızda bağlı cümle kuruluşunda olan Gagauz atasözlerini, giriş kısmında belirttiğimiz sebepten dolayı birleşik cümleden ayrı bir başlık olarak değerlendirmeyi uygun gördük.

Özakdağ, bu makalesinde Gagauz Türkçesinde bağlı cümle türünün yaygın olarak kullanılmasının nedenini Rusça etkisine bağlamıştır. Hatta öge dizilişlerinin tıpkı Rusçadaki gibi olduğunu söyleyerek, bağlı cümlelerin sıralanmasında Slav dillerinin cümle yapısında geçerli olan sisteminin uygulandığını belirtmiştir (2013: 79).

Bağlı cümle yapısındaki Gagauz atasözlerinde cümle başı bağlaçlarından; *da / ta, açan, ani, osa* bağlaçları ile Gagauz diline Rusçadan geçmiş *a*, Arapça kökenli *ama / amma* ve Farsça kökenli *zerä* bağlaçlarının kullanıldığı belirlenmiştir. Bunlar arasından *ama* ve *da* bağlacıyla bağlanan atasözlerinin fazlalığı göze çarpar.

ama / amma:

Damna ne kadar küçük, *ama* deler taşı. (GE. 55, GHT. 139)

Ko saçın kısa olsun, ama fikirin –uzun. (GE. 70)

Papazın sözünü dinne *amma* yaptını yapma. (GE. 77, GHT. 153)

Akılları panayıra çıkarmışlar, *ama* genä herkes kendikisini almış. (GHK. 30)

Aşağıdaki atasözlerinin ilkinde *ama* ve *ani* bağlaçları art arda kullanılmıştır. İkinci atasözünde de yine aynı bağlaçlar bir atasözünde iki cümleyi birbirine bağlamıştır.

Keserim ucundan canım acımayır, *ama ani* kışalêr, ona canım acêr. (GE. 69)

Zor dayanmaa, *ama* islää (iyi) *ani* dayanêrsın. (GE. 87)

Hayvanın aazı (ağzı) dili var söyleämeer. (GE. 62) bu atasözünde ise *ama* bağlacı cümle içinde bulunmasa da işlevi hissedilmektedir.

da / ta:

Doyur gaargayı *da* çıkarsın gözlerini. (GE. 57)

Beş parmak biri birinä benzermäär, *da* kardaş kardaşlan mı benzeycek. (GE. 50)

İyri oturalım, *da* uz lafedelim. (GE. 67)

Seksende olmamış *ta* doksanda mı olacak. (GE. 79, GHT. 154)

Dilimin ucunda döneer, *da* aklıma gelmeer. (GE. 56)

Söleyim kızcaazım *da* anna gelincim. (GE. 80)

açan:

“Açan” bağlacı cümleye “-dığında, -dığı zaman” anlamları katar. Cümle içindeki yeriyle ilgili bir kural yoktur. İster cümle başında ister cümle ortasında kullanılsın cümlenin anlamında herhangi bir değişikliğe neden olmaz (Özakdağ, 2013: 79). Bu bağlaç Gagauz atasözlerinde genellikle cümle başında yer almıştır. Cümle ortasında kullanıldığı bir örneğe rastlanmıştır.

Oolan boba gider bir yoldan, *açan* olêr gıcirtılık, onnar olêr yabancı. (GE. 76)

Açan adam gagauz – çalışkan o, işi uz. (GE. 46)

Gagauz Türkçesinde “açan” bağlacının zaman anlamı yanında şart anlamı da ifade ettiği belirtilmiştir. Özakdağ, “açan” bağlacıyla kurulmuş cümlelerin şart anlamı verip vermediğini anlayabilmenin yolunu şöyle açıklamıştır: “Açan” yerine “eer” bağlacı kullanılıp, yükleme -*sa* şart eki eklenildiğinde cümlenin anlamından bir bozukluk oluşmuyorsa “açan” bağlacının bulunduğu cümle

şart anlamı vermektedir (Özakdağ, 2013: 80). Buna göre Gagauz atasözlerinde yukarıdaki iki örnek dışında “açan” bağlacının bulunduğu atasözleri aslında anlamca şart bildirmektedir.

Açan yok amazcı, kavga da yok. (GE. 46) / *Eer* yoksa amazcı, kavga da yok.

Açan sevinersin, sallasana kuyruunu. (GE. 46) / *Eer* sevinirsen, sallasana kuyruunu.

Açan kökün kaavi –dallar da örüyür. (GE. 46) *Eer* kökün kaaviysä -dallar da örüyür. (GE. 46)

Açan terlemeersin –olmêêr. *Açan* su akêr baştan başa –ozaman olêr. (GE. 46) / *Eer* terlemeersen –olmêêr. *Eer* su akêêrse

zerä / zere:

Yapma günaa, *zerä* toprak kabul etmâz. (GE. 85)

Gülmä aalemä, *zerä* gelir başına. (GE. 61)

Canavarın ensesi kalın, *zere* kendi işini kendi yapêr. (GE. 53)

a:

Kokêr aazı südä, *a* isteer çok bilmää. (GE. 70)

osa:

Yavklun var mı, *osa* yok? (GHT. 158)

5. Ara Sözlü (Cümleli) Cümle

Ara sözler, içinde yer aldığı cümleyi anlam bakımından etkilemeyen, cümleden kaldırıldığında cümlenin anlamını bozmayan ya da anlamında bir boşluk ve daralma yaratmayan cümlelerdir. Bunlar açıklama yapmak veya ek bilgi vermek amacıyla cümle arasında kullanılır (Özkan ve Sevinçli, 2013: 221). Bu yüzden Mehmet Özmen, birleşik cümle içerisine dâhil ettiği bu cümle türü için *saplamalı (ara cümleli) cümle* terimini kullanmıştır (2013: 195). “Ara söz” olarak adlandırılan kısım cümle olabileceği gibi sözcük ya da sözcük grubu da olabilir. Gagauz atasözlerinde ara sözlü cümle türü çok bulunmamakla birlikte ara sözlü kısmı cümle olan sadece bir örneğe rastlanmıştır. Bu atasözlerinde ara sözler, iki virgül, iki kısa çizgi arasına alınmış ya da tek kısa çizgiden sonra getirilmiştir. Altta verilen atasözlerinde ara söz olan kısımlar ilk örnekte cümle, ikinci ve üçüncü örneklerde sözcük, son örnekte ise bir sözcük grubudur.

Okuyorsan, *dostum*, çok – köstek bu dünnedä yok. (GE. 75)

Okumaa sän bilmärsän -*bokluk*,- / Kapalı gözlerin perdesi. /

Sän tutarsan kıyatlan dostluk - / Aydınlık hem şafklı ilersi. (GE. 75)

Er birin susaklına karışma em etılma -*alıp*- arcarla. (GE. 58)

İslää adam -*akıllı adam* kendi kendinä bir vakit üünmäs. (GE. 66)

Sonuç

1. Bu çalışmadan varılan en önemli sonuç; Gagauz atasözlerinin, dâhil olduğu cümle grubu fark etmeksizin büyük bir kısmının kurallı (düz) cümleden meydana gelmiş olmasıdır. Gagauz Türkçesi, devrik cümle yapısıyla ön plana çıkan bir dildir. Buna rağmen Gagauz atasözlerinde yüklem başta ve ortada yer aldığı devrik cümle biçimindeki atasözleri, kurallı (düz) cümleden oluşana oranla daha azdır. Atasözlerinde ifadeyi etkili kılmanın yollarından biri de devrik cümleler kurmaktır ve kurallı cümle yapısına sahip Türkçede zaman zaman bu yola başvurulmaktadır. Öyleyse Gagauz Türkçesi atasözlerinde de bu durum aynı şekilde uygulanmıştır denilebilir.

2. Gagauz atasözlerinde, birleşik cümle yapısındaki cümle türleri hariç sırasıyla basit, sıralı ve bağlı cümleler geniş yer tutmaktadır.

3. Basit cümleli Gagauz atasözlerinde, geniş cümle türünde olanlar dar cümleye nispeten sayıca daha üstündür.

4. Birleşik cümle türündeki Gagauz atasözlerinde, şartlı birleşik ve girişik birleşik cümle örnekleri çoğunluğu oluştururken, iç içe birleşik ve karmaşık birleşik cümle örneklerinin azlığı dikkati çekmiştir. Girişik birleşik cümle yapısındaki atasözlerinin oluşumunda en büyük rolü sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri oynamıştır. Ayrıca Türkiye Türkçesinde genellikle birleşik cümle başlığında ele alınan *ki'li birleşik cümle* örneğine incelenen Gagauz atasözleri arasında denk gelinmemiştir.

5. Sıralı cümle türündeki Gagauz atasözlerinde, bağımlı sıralı cümleler, öğelerinden birinin ve birden fazlasının ortaklık göstermesine göre iki şekilde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda atasözlerinin büyük ölçüde tek öge ortaklığıyla birbirine bağlı olduğu görülmüştür. Yine tek ögesi ortak olan bağımlı sıralı cümle türündeki Gagauz atasözlerinde, ortak özneye genellikle cümle içerisinde yer verilmemesi göze çarpan bir diğer özelliktir.

6. Bağlı cümle özelliği gösteren Gagauz atasözlerinin kuruluşunda kullanılan bağlaçlar çeşitlilik gösterir. Bu çeşitlilik içinde cümlelerin birbirine bağlanmasında en fazla görev alanlar ise *ama* ve *da* bağlaçlarıdır.

KAYNAKÇA

- Aktan, B. (2009). *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Altun, M. (2004). Türk Atasözleri Üzerine Sentaktik Bir İnceleme. *Akademik Araştırmalar Dergisi, Mayıs-Temmuz, Y. 6 (21)*, 79-91.
- Argunşah, M. ve Argunşah, H. (2007). *Gagauz Yazıları*. Kayseri: Türk Ocakları Kayseri Şubesi Yayınları.
- Argunşah, M. (1994). Gagauz Türklerinin Kullandığı Alfabeler. *Türk Dili*, 218-222.
- Atabay, N., vd. (2003). *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Delice, H. İ. (2003). *Türkçe Sözdizimi*. İstanbul: Kitabevi.
- Delice, H.İ. (2012). Yapı Açısından Cümle Sorunu. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7 (3), Summer, 873-876.
- Doğan, L. (2010). Gagavuz Türkçesi. L. Doğan, (Ed.), *Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı* (2. Baskı) içinde (93-170). İstanbul: Kriter Yayınları.
- Erden, A., vd. (1999). *Gagauz Halk Kültürü*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Güngör, H. ve Argunşah, M. (1998). *Gagauzlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Hünerli, B. (2016). Ukrayna Gagauzları Odessa Saha Çalışması Raporu. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 5 (8), 21-32.
- Karahan, L. (1994). Türkçede Birleşik Cümle Problemi. *Türk Dili*, (505), Ankara, 19-23.
- Karahan, L. (2000). Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine. *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, II (583), 16-23.

- Korkmaz, Z. (2007). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Manov, A. (2001). *Gagauzlar (Hıristiyan Türkler)*. (M. T. Acaroğlu, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Menz, A. (2003). Slav Dillerinin Gagauzcaya Etkisi. *Bilig, Kış 2003, (24)*, 23-44.
- Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri Giriş- Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi-Cümle-Sözlük-Metin Örnekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özakdağ, N. (2013). Gagauzcanın Söz Diziminde Komşu Dillerin Etkisi. *Tehlikedeki Diller Dergisi, 3 (3)*, 71-84.
- Özkan, N. (2013). Ağız Alanından Yazı Diline Geçiş: Gagavuz Türkçesi Örneği. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 8 (9)*, Summer, 85-94.
- Özkan, N. (2014). Gagavuz Yazı Dilinin Kurucusu Mihail Çakır. *Karadeniz Araştırmaları, (43)*, 43-49.
- Özkan, N. (2017). *Gagavuz Edebiyatı*. İstanbul: Bilge, Kültür, Sanat.
- Özkan, M. ve Sevinçli, V. (2013). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Özmen, M. (2013). *Türkçenin Sözdizimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Pokrovskaya, L. A. (2017). Gagauz Edebî Dili Gelişiminin İlk Sonuçları. (çev. Bülent Hünerli). *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 5 (9)*, 100-103.
- Pokrovskaya, L. A. (2019). Gagauz Dilinin Gelişiminin ve Araştırılmasının Durumu Hakkında. (çev. Bülent Hünerli). *Hidayet Kemal Bayatlı Hatıra Kitabı (241-247)*. İstanbul: Kerkük Vakfı.

Eser Kısaltmaları

GHT.: Gagauzlar (Hıristiyan Türkler)

GE.: Gagavuz Edebiyatı

GHK.: Gagauz Halk Kültürü